

A PARODIA A XVI-XVIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Az alább elmondandók célja egy ókorig visszanyúló irodalmi forma hazai feltűnésének és időhöz kötött, hullámmozgáshoz hasonló továbbélésének bemutatása. A pálya rövid leírását mindenekelőtt az teszi indokolttá, hogy a parodiának a középkor óta széles európai háttere van; fontos és jellemző még, hogy Magyarországon a maga önálló mivoltában és eredeti jelentésében három, egészében még kevésbé átkutatott irodalmi korszak latin és magyar nyelvű irodalmában játszott szerepet: az 1600-as évek táján, vagyis a későreneszánsz korában, majd nagyjából az 1670-es évektől, amikor újból divatosá vált, végül a XVIII. század második felében, amikor jelentős átalakuláson ment át, mondhatni megmagyarosodott, és hamarosan kiveszett. Az a parodia ugyanis, amiről az alábbiakban szó lesz, korántsem azonos a máig közismert paródiával, ha késői leszármazottként rokon is vele: mindenestől a romantika előtti irodalmi rendszerbe tartozik, a mai paródiával szemben komoly éppúgy lehetett mint tréfás, és művelése az alább tárgyalandó pálya minden szakaszában az antik hagyományú imitatio-tanon alapult.¹ Különös jellemzőjének látszik még, hogy átmenetinek nevezhető, válságokkal teli korszakokban került előtérbe, majd a krízisek elmúltával újból és újból perifériára szorult.

Nem utolsó sorban éppen e sajátos történeti szerep és a bonyolult kötöttségek miatt érdemes talán leginkább az eddig előkerült, nyilvánvalóan hiányos magyarországi anyagot még akkor is ismertetni, ha ezúttal számos fontos kérdés, pl. a szó jelentésváltozása (parodia és paródia), a travesztia és a színpadi paródia² egyáltalán nem, vagy alig kerül majd szóba, s csak futólag, néhány példa erejéig lehet érinteni magát az imitatio-tant is,³ amelynek iskolai oktatása valamint latin és anyanyelvi alkalmazása egyszer részletes tanulmányt igényelne. (Azt hiszem, hogy a középkori kompiláció ill. adaptáció és akkomodáció fogalmának hazai meghonosodása után⁴ a reneszánsz és

¹ Paul LEHMANN, *Die Parodie im Mittelalter*. Stuttgart 1963². Theodor VERWEYEN — Gunther WITTING, *Die Parodie in der neueren deutschen Literatur*. Darmstadt 1979. Fritz KELLER, *Horazparodien der österreichischen Jesuitendichtung*. Megj.: *Die österreichische Literatur. (1050-1750.)* Hg.v. Herbert ZEMAN. Graz 1986. II. 1181-1189. (Bő irodalommal.)

² Ilyenek pl.: *Alceste ein parodirt-Gesungenes Trauerspiel in drey Aufzügen*. ... Oedenburg 1775; *Dido, eine parodirte Marionetten Operette in drey Aufzügen*, von Philipp Georg BADER. Oedenburg 1778.

³ Tudtom szerint legutóbb: Jozef ĽSEWIJN, *La poésie latin humaniste — le principe de l'imitation*. In *L'époque de la renaissance 1400-1600*. Premier volume. *L'avènement de l'esprit nouveau (1400-1480.)* Publié sous la direction de Tibor KLANICZAY — Eva KUSHNER — André STEGMANN. Bp. 1988. 495-509.

⁴ A kompiláció fontos fogalom lett Martinkó Andrásnál (*Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükörben*. Bp. 1988), s azt hiszem, azonosnak vehető a már korábban is használt akkomodációval, vagy a Képes Géza által éppen az első magyar verssel kapcsolatban alkalmazott „átdolgozás, adaptáció” értelmével (*Az idő körvonalai*. Bp. 1976. 403.) A különbség a szerzők között abban áll, hogy egyesek jobbra az író, mások inkább a közönség szempontjából vizsgálják az alkotási folyamatot.

a barokk kor irodalmi alkotásmódjának mechanizmusát világíthatnánk meg általa.) Mindent összevéve úgy gondolom azonban, hogy az előrelátható hiányosságok tudatában is vállalni lehet a hazai parodiák ismertetését; így adhatunk ugyanis nevet és időbeli keretet egy olyan irodalmi formának, amely eddig, az egyértelmű poétikatörténeti terminus ismeretének híján, merő aberrációnak tűnt, és amelyet figyelemre sem igen méltatott a kutatás.

1.

A parodia szó Szenci Molnár Albert *Dictionarium*ában még nem fordul elő, Pápai Páriz Ferenc értelmezte elsőnek. Jelentése: „Valamelly versnek követése, vagy azon, vagy más értelemmel”. Ezt tartotta meg aztán Pápai Páriz Ferenc szótárának átdolgozása során betűről betűre Bod Péter, és neki is köszönhető, hogy e meghatározás a XIX. század elejéig élhetett a latin és a magyar irodalomban járatos emberek körében.⁵ Az értelmezés forrása kétségbe nem vonhatóan Johann Heinrich Alsted *Septem artes liberales* c. kötete (enciklopédiájának része), ahol a parodia „est modulatio facta, ad alterius imitationem, nonnullis vocibus mutatis, idque vel in eodem, vel in contrario argumento”, a német szerző viszont, mint tulajdon megfogalmazásából kiderül, Julius Caesar Scaliger poétikáját követte.⁶ Ennek alapján indult meg aztán külföldön a parodia költészeti gyakorlata, s ez az, amiről az elméleti alapok tisztázása után hazai vonatkozásban beszélni kívánok.

A magyar és latin meghatározás teljes azonosságának bizonyítására, ha szükséges egyáltalán, két latin szó magyar megfelelőjét kell kikeresni. A magyar „követés” a latin imitatioval azonos, az „értelem” az argumentummal lehetett egyenértékű Pápai Páriz korában, és ilyenképpen felel meg tökéletesen a poétikai fogalom magyar definíciója a latinnak. Az idővel Gyulafehérvárra átköltözött illusztris német szerző az idézett helyen arra tér át, hogy „máskülönben” hogyan megy végbe az imitatio.⁷ Alstednél 35 lappal később a „Technopaegnion poeticum” c. fejezetben fordul elő újból a parodia.⁸ A „technopaegnion poeticum est, quod fit ad imitationem alterius”, s ennek XXIV. fajtája aztán a parodia, mely többféle lehet: olyan, amelyben egy tekintélyes szerző metrumát vagy költeményét (poema) ugyanazon versalakban (carminis genus) követjük; ide tartozik a közvetett (indirecta) imitatio, melyben a mintául vett költeményt más formába dolgozzuk át, és ide az ún. rescriptio, melyben az eredetinek a versforma megtartásával ellenkező értelmet adunk.

Pápai Páriz Ferenc XVIII. század eleji (1708) meghatározásához poétikatörténeti szempontból azt lehet még hozzáfűzni, hogy nála a parodia abban az értelem jelenik meg, amely a későrenezansz felfogásnak felel meg pontosan. Az egyezésben nyilvánvalóan szerepet játszott az erdélyi reformátusok poétikai hagyománya: akkor is élőnek tarthatjuk ezt, ha eme újabb megnyilatkozása messze esik az ősforrástól, sőt érdemnek tudható be, hogy Pápai Páriz a meghatározásához saját körén belül választotta a legjobb forrást.

⁵ RMK I. 1746. Bod Péter általam használt kiadása: Szeben 1782.

⁶ Johannes Henricus ALSTEDIUS, *Septem artes liberales*. Herbornae Nassoviorum 1620. 734. — Julius Caesar SCALIGER, *Poeticae libri septem*. Faksimile-Neudruck der Ausgabe von Lyon 1561 mit einer Einleitung von August BUCK. Stuttgart — Bad-Cannstatt 1964. 46: „Est ... parodia Rhapsodia inuersa mutatis vocibus ad ridicula sensum retrahens.”

⁷ Uo. 735: „Caeterum imitationis exercitium excipiet effictio carminis remoto auctore, quem imiteris. Postquam autem elaboraveris tuum carmen, adhibebis auctorem classicum, et ad illum emendabis, substitues et corriges tuum foetum, donec simile quid te conatum fuisse existimes.”

⁸ Uo. 770–771.

Rajta kívül különben ugyanebben a kultúrkörben egyedül Philippus Ludovicus Piscator tárgyalta a gyulafehérvári iskola számára szerkesztett latin nyelvű poétikájában, 1642-ben. A parodia nála „carmen, quod fit ad imitationem alterius probati auctoris”; történhet azonos vagy más versformában, és használatos akkor is, ha olykor (interdum) ellenkező értelem (contrarius sensus) fejeződik ki általa.⁹ Ő is majdnem ugyanazt mondja tehát, mint Alsted; definíciójából azt kell kiemelni csupán, hogy a pozitív és a negatív átalakítás lehetőségét határozottan elkülönítette egymástól, és jobban előtérbe állította a másféle versforma alkalmazásának lehetőségét. Előadása arra vall különben, hogy Piscator a poétikában inkább Alsted második helyét tartotta szemé előtt, az ok pedig alighanem abban keresendő, hogy könyvében az iskolai gyakorlatot fogalmazta meg, amelynek során egyebek között megkevert szórendű vers helyreállításával és versformák megváltoztatásával (átírással) foglalkoztatták a poétikát tanuló diákokat. A parodia feltűnő módon már nem fordul elő sem kortársának, az evangélikus Andreas Graffnak poétikájában, sem Molnár Gergely grammatikájának 1671- és 1696-i kiadásában, bár az utóbbiak poétikai részt is foglalnak magukban.¹⁰

Ha az olvasónak nem túl meggyőzőnek, netán kétségesnek tűnik az olyanfajta hagyományozódás, amelynek emlékeit hosszú évtizedek választják el egymástól, arra kell utalnom, hogy a tudomány-, ebben az esetben a poétikatörténeti tradícióképződés némileg más szabályok szerint alakul, mint az irodalmi, és bizonyítékul egy feltűnő esetet idézek. Miután Háportoni Forró Pál Bethlen Gábor kívánságára készített Curtius-fordítása 1619-ben Debrecenben megjelent, hosszú ideig nem akadt ember, aki római szerző magyar tolmácsolására és kiadására vállalkozott volna. Mikor azonban a Cornelius Nepos-fordító Balog György soproni tanár személyében egyszer csak akadt valaki, nem restellte távoli elődjétől venni át a történeti studiumok hasznosságáról szóló, Ciceróra visszamenő mondatokat, s ugyancsak tőle kölcsönözte az akkor már nem is egyszer-kétszer elmondott tételt, hogy „szűk” a magyar nyelv.¹¹ Az előbbi vélemény az európai közhelyek közé tartozik, amelyet számtalanszor papírra vetettek: csak az a tanulságos, hogyan lehet ugyanazon szöveget egy merőben más közönséghez alkalmazni.

Háportoni Forró (o) 2r-v

Az historiák bennünket arra tanítanak, hogy ő belőlök jó szerencses és szerencsetlen dolgainkban hasznos tanácsokat vegyünk, mellyeket (az menyere az szűkseg es az mi hivatalunk kivannya) mind bekeseznek s-mind hadakozasnak üdejen egyebekkel alkotmatoson közöllyünk, hogy életünket es

Balog György A2r

A' Historiák bizonyára minket meg-tanítanak, hogy ő belölek szerencses és szerencsetlen dolgainkban hasznos tanácsokat vegyünk, és hogy életünket és erkölcsünket egyebeknek veszedelmek által tanítatván meg-jobbétsuk, hogy annyi főfő vitéz Uraknak joságos dolgokkal a kegyességnek, és igazságnak,

⁹ Philippus Ludovicus PISCATOR, *Artis poeticae praecepta*. Albae Juliae 1642. (RMK II. 591) 157–158, 165–166.

¹⁰ Andreas GRAFF, *Methodica poetices praecepta*. Trenchinii 1642. (RMK II. 606), aki azonban idézte Scaligert: A5v, E5r, K2v. Molnár Gergely könyvének kiadásai: RMK II. 1725 és 1836.

¹¹ Háportoni Forró Pál műve: *RMNy* 1174. Hasonmás kiadásához (Bibliotheca Hungarica antiqua XVIII. Bp. 1988) Monok István írt kísérő tanulmányt és jegyzetet. Balog György fordítása RMK I. 1633. Vö. még: *A magyar kritika évszázadai I. Rendszerek. A kezdetektől a romantikáig*. Bp. 1981. 56.

erköcsinket, egyebeknek
veszedelmekkel taníttatvan,
meg jobbcsik, hogy anyi főfő
vitéz embereknek josagos
dolgokkal az kegyességnek,
igassagnak es mertekletessegnek
szeretetire indíttassunk ...

és mértékletességnek szeretetire
indíttassunk...

A história erkölcsnevelő hatását minden történetíróra alkalmazni lehetett:

Háportoni Forró Pál (o) 2v

Balog György A2v

Az historiáknak azért Urunk
ő Felsege sok külömb külömb
fele hasznait meg tapasztalvan,
azon Quintus Curtiusnak régi
Rimai nyelven irattatott
chronicáját Magyar nyelvre
meltan fordíttatta es
nyomtattattais ki az böcsülletes
Magyar nemzetnek jovara ...

A' Historiáknak külömb-féle
hasznait meg-tapasztalván,
ezen Corneliusnak régen Romai
nyelven irattatott Cronikáját
Magyar nyelvre méltán fordítottam
a' Magyar Nemzetnek és
a' Deáki ifjúságnak javára ...

A nyelvi kérdés olyan fejlemény, amelynek megnyilatkozásait érdemes lenne egyszer
összeállítani és történeti folyamatba állítva vizsgálni. Íme az idetartozó szövegek:

Háportoni Forró (o) 3r-v

Balog György A2v

olylan bő nyelvű Romai nemzetből
szarmazott bölcs embernek
írasat az Magyar nyelvre,
mely igen szűk, vonni
bajos volt. Es nehul nehéz
ertelmű cikkelyek-is
talaltattanak benne, mellyek
az tudos emberek-is ...
gondot adtanak.

olylan bő nyelvű Romai nemzetből
származott bölcs embernek
írását a' Magyar nyelvre,
melly igen szűk vonni bajos
völt, és néhol néhol nehéz
értelmű, melly tudós
embernek-is gondot ad.

Egész terjedelemben nem közölhetem a párhuzamokat, mert Balog György egész
„Elöl-jaro beszédecské”-jét Háportoni Forrótól kölcsönözte. Nagy különbség van azon-
ban a két szerző között. Háportoni Forró Pál Bethlen Gábor fejedelemnek ajánlotta
művét, Balog György, mint idéztem, „a' Magyar Nemzetnek és a' Deáki ifjúságnak”;
a történettudományban Cicero gondolata lassanként elavulóban volt, a magyar nyelv
„szűk” voltáról vallott vélemény viszont — kevésbé látványos és kevésbé kutatott sza-
kaszok után — a nyelvújítás mozgalmába torkollott.

Meglepo viszont a fenti szó szerinti egyezések láttán, hogy Balog György kortársa,
a Marosvásárhelyen tanító Dálnoki Benkő Márton, Florus fordítója (RMK II. 1649),
nem vett tudomást Háportoni Forró előszaváról, hosszan magyarázta viszont a világ
négy korszakát, listát készített uralkodóiról, de eljárása könnyen érthető: végső soron
azért fordított ő, hogy a históriát — az elődeinél részletezett céllal és haszon érdeké-
ben — valóban az egész nemzet és annak minden tagja olvashassa magyar nyelven,
s a „jeles példákról, életének, erköltsének, társaságának, igazgatásának, egy szóval
minden dolgainak rendit tanulhatná” (B5v). Az író „bóldogtalan”-nak nevezte nem-

zetét, amiért nem olvashatja a maga nyelvén a világtörténetet, és „más Nemzeteknek bódlog Sorsakat és nagy Okosságokat” szemlélve fogott munkájához (B6v). Nemzetfogalmába belefoglalt mindenkit, „akár Felső, akár alá valók, akár Tudósok, akár edgyűgyűek, akár Férfiak, akár Asszonyok, akár öregek, akár Ifjak” legyenek (B6r), nemzetének sorsáról pedig így gondolkodott: „a’ mi meg-nyomorodot és majdon dőlő-félben álló nemzetünkben-is, mind az Ecclesiának mind a’ Politianak megromladozott köfalainak meg-építtetésére: az Ur sok Moseseket, Aranokat, Josuékat, Cyrusokat, Artaxerxeseket, és Chlorusokat állított elő.” (A4r). A kép Pápai Páriz Ferenc *Rudus redivivumára* (RMK II. 1554) emlékeztet, vagyis a korábbinál más történeti koncepcióra és nemzet-képre; konkrétan kerül elő a magyar nyelv „szűk” volta is: „a’ mi magyar nyelvünk ... olyan szűk, hogy ezen, a’ Déák szókat nem lehet hathatósan ki-mondani” (B8v). Annyira más közönségnek és mentalitással írt tehát, hogy még ha ismerte is, nem juthatott eszébe Háportoni Forró Pál előszavának felhasználása. E kitérés után összefoglalólag azt lehet mondani talán a toposz történetének eme szakaszáról, hogy a XVII. században megindult lassan a nyelvi program valamiféle hosszú-távú felemelkedési pályán, közelebből legalábbis a Rákóczi-szabadságharc irányába.

A poétikatörténetre térve vissza most, a magyar katolikusoknál nem volt a reformátusokéhoz hasonlítható évszázados belső hagyomány, és a parodia náluk az elmélet síkján csak a későbarokk korban kanonizálódott. Nem mintha a gyakorlatban és külföldi teoretikus munkákból nem ismerték volna, hanem mert hazai használatra szánt tankönyvekben (az általam ismert forrásokban) nem említették. Legelsőnek az újabbban elég sokat emlegetett Lukás Moesch hozta szóba.¹² Nála a „Rapsodia et epopaea versa, mutatis vocibus variis ad ridicula, vel e converso, ... Parodia nuncupatur”. Moesch nem tudott, talán nem is tudhatott az Alsted, Piscator és Pápai Páriz nevével jelezhető hazai hagyományról, de amit elmondott, ugyancsak Julius Caesar Scaliger poétikájára vezethető vissza.¹³ Úgy látszik, hogy Moesch a korlátlan nemzetközi tekintélyű szerző egy másik tradíció-láncolatából vette, amit elmondott, de a gyakorlatnak megfelelően ő is megtoldotta a szöveget a pozitív és negatív irányú parodikus utánzás lehetőségének említésével.

Nagy hatása miatt az itthoni katolikus elméleti irodalom ismertetése során egy francia jezsuita, Joseph de Jouvancy (Juvencius) poétikáját kell még említeni. Hazaként azért kezelhető, mert könyvével Alstedhez hasonlóan teremtett hagyományt: amit ugyanis a parodiáról írt, szóról szóra bekerült Grigely József poétikájába, a magyarországi latinság utolsó költészettani tankönyvébe,¹⁴ és Bod Péter szótára mellett ez vitte aztán végpontig a hagyományt. Jouvancy parodia-meghatározása olyan változatot képvisel különben, amely már csak ellenkező értelműt, mármint világít vallásossal helyettesítőt ismer. Példái pontosan megfelelnek e Scaligertől még telje-

¹² Lucas MOESCH, *Vita poetica. Tyrnaviae 1693 (RMK II. 1750) 7–8.* A szerzőről: BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században.* Bp. 1971. 62–78; KILIÁN István, *Házikáplán, tábori lelkész, hadmérnök. Emlékezés Moesch Lukácsra.* Vigilia, 1986. 582–588. *Uő.: Név és évszámrejtés a XVII–XVIII. században.* MKSz 1988. 21–22. *Uő.: Figuren-gedichte im Spätbarock.* In *Laurus Austriaco-Hungarica. Literarische Gattungen und Politik in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts.* Herausgeber Béla KÖPECSI – Andor TARNAI. Bp.–Wien 1988. 119–152.

¹³ Scaliger szövegét lásd a 6. jegyzetben.

¹⁴ Josephus JUVENCIVS, *Institutiones poeticae ad usum collegiorum Societatis Jesu.* Coloniae Agrippinae 1726. GRIGELY József, *Institutiones poeticae in usum gymnasiorum Regni Hungariae et adnezarum provinciarum.* Budae 1807. 215. A szerző az előszóban hivatkozik a francia jezsuitára (VII).

sen idegen tendenciának: idézett szerzői Joannes Baptista Mantuanus és a jezsuita Sarbiewski.

2.

Ha az említett poétika-szerzők munkái továbbiakkal egészíthetők is ki egyszer, a belőlük óvatosan levonható következtetések még a tudomány gyors változását ismerve is viszonylag maradandóknak bizonyulhatnak. Mindenekelőtt az, hogy a parodia mint poétikai fogalom Scaligertől ugyan, de közvetve és legalább két csatornán át jutott Magyarországra, és ha a most ismertetett adatok száma nem bővül örvendően, Scaliger poétikájának megjelenése után a legkorábbi nyomok szerint úgy 80 esztendőes késéssel. Magyar értelmezést akkor kapott, mikor a későbarokk korában másodvirágzását élte, de ebben az időben Pápai Páriz Ferenc meghatározása annak a definíciónak felelt meg, amely a reneszánsz korának végén volt elfogadott.

Ha ezt aztán a két vele nagyjából egykorú poétikával (Moesch, Jouvancy) vetjük egybe, arra a gondolatra juthatunk, hogy a fogalom a XVIII. század elejére történeti folyamat eredményének vehető átalakulás során szűkült le annyira, hogy a „más értelemmel” követett versen jobbra már csak a negatív irányú átalakítást vagy a vallásos célzatú átformálást kezdtek rajta érteni. Ez a felismerés, ha csakugyan igaz, és ha még avulóban lévő feltételhez (vallásosság) kötődik is, érdemes a további megfontolásra, mert bizonyos közeledést láthatunk benne a mai paródia-fogalom felé. Az átalakulás további döntő fázisa, vagyis Jouvancy parodia-tanának teljes elavulása aztán a XVIII. század folyamán lassan kibontakozó laicizálódásnak tulajdonítható: ennek folyománya a vallásos átköltés érdektelenné válása, a szigorú, iskolás imitatio lassú háttérbe szorulása és ironizálás előretörése.

Szorosan ide, a két szinten (értelmiségi, iskolás) folyó, olykor nehezen elválasztható és alig kitapintható átalakulás processzusába tartozik az a további megfigyelés, hogy Pálóczi Horváth Ádám a XIX. század elején tökéletes parodiákat írt az *Ötödfélszáz énekekben*,¹⁵ de ezeket már travesztíának nevezte. A szó alighanem Blumauer travesztált Aeneis-ének hatására honosodott meg, amely magyar fordításban is roppant népszerűvé vált. Ha Pálóczi Horváth a modernnek nevezhető travesztia szót használta, de ezen a régi parodiát értette, meglehetősen bizonyossággal neki tulajdoníthatjuk az átmenet tipikus pozícióját, amely után már csak a későreneszánsz parodia-fogalom és gyakorlat elhalása következhetett, vagy pontosabban szólva lesüllyedése a diákköltészet világába¹⁶ és a humor régiójába, ahol manapság él tovább. Ha pedig igaz a XIX. század eleji terminológia-váltás, azt is leszögezhetjük, hogy a magyar parodia mint poétikai terminus kiveszésében a felvilágosodás osztrák irodalmának kell meglehetősen fontosságot tulajdonítani.

Itt kell szóvá tennem, hogy a parodiával kapcsolatban is érvényes az az általános tapasztalat, hogy a poétikák normatív szabályai és a gyakorlat távolról sem felelnek meg egymásnak minden tekintetben, mert a költői praxis jóval változatosabb az előírásoknál. Gyakori eset, hogy egyes művekből kell kihámozni, mit lehetett tulajdonképpen a szabályokba beleérteni, s előfordul, hogy olyasmit is parodiának

¹⁵ *Ötödfélszáz énekek*. PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM dalgyűjteménye az 1813. évből. S. a. r. BARTHA Dénes — KISS József. Bp. 1953.

¹⁶ Edith ROSENSTRAUCH-KÖNIGSBERG, *Freumaurerei im josephinischen Wien*. Aloys Blumauer Weg vom Jesuiten zum Jakobiner. Wien-Stuttgart 1975. 116–155. Eckart SCHÄFER, *Deutscher Horaz*. Wiesbaden 1976. 92–101. Theodor VERWEYEN — Gunther WITTING, i. m. 27–37. BÁN Imre — JULOW Viktor, *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*. Bp. 1964. pl. 25, 116.

neveztek, ami egyáltalán nem hozható közvetlen kapcsolatba semmiféle poétikákban szentesített regulával. A régi és az újabb szakirodalomban egyformán van aztán némi pontatlanság egy-egy vers parodia-voltának megítélésében: nem ritkán leghelyesebb az egykorú szerzők minősítését tekintetbe venni.

Jouvancy, mint említettem, Sarbiewskit is szóba hozta parodia-szerzőként; kiegészítésképpen mondom, hogy éppen azt a versét, amelyet Horatius 2. epodusának (*Beatus ille* ...) mintájára írt, és a szerzetesi élet dicsőítésére szerkesztett át.¹⁷ Nos, ezt a költeményt a lengyel jezsuita a maga kötetében palinodiának nevezte: feltehetően azért, mert nyelvilag követte ugyan Horatiust, de elhagyta belőle az eredeti végén álló ironikus fordulatot, és az új változat hosszabb is az eredetinel. Sarbiewski ugyanis különbséget tett az átköltés (palinodia) és a szoros, szabályos parodia között, és még ez utóbbit is két jelentésben használta. Szabályos értelemben vehető parodia nála az a vers, amelyet Horatiustól (*Carm.* 1, 21) Máriára írt át, de ugyancsak parodia nála Kochanowski egyik költeményének fordítása, amelyre palinodiát, az itteni értelemben parodiát írt, és ugyancsak Kochanowski nyomán készült egy további költeménye, melynek alapja ugyancsak a „*poetarum Polonorum princeps*” ódája.¹⁸ A latin szövegek olvasójának az a benyomása, hogy Sarbiewski a parodia szót egyrészt Scaliger meghatározása szerint értelmezte, másrészt így hívta a vulgáris nyelvű vers latin fordítását, a palinodia pedig olyan *carmen* nála, mely valamilyen latin vagy lengyel verset szorosan utánzó „ellendarab”.¹⁹

A parodia eme kétféle értelmezése talán azzal magyarázható, hogy a XVII. század első felének latin poétikai terminológiája szerint a vulgáris nyelvű versek szoros latinra fordítását még leginkább az eredetinek értelmét nem változtatható parodiának lehetett hívni. Ha viszont valamely adott szöveget más értelemben verseltek újra, és ez szerkezetileg vagy terjedelmileg nem volt azonos az eredetivel, már palinodiáról beszélhettek. A XVII. századi latin nyelvű költészet művelőinek tudomásul kellett ugyanis venni a vulgáris nyelvek tudós ambícióval író költőinek műveit, és mint látható, a latin-népnyelvi változatok mellett a fordított irányú kapcsolatrendszer is elfogadottnak minősült, legalábbis az eruditusok világában. Ugyanakkor Horatius egy-egy versének, néhány strófájának, egy-egy óda szerkezetének követése még nem parodia, hanem a többé-kevésbé szabad imitatio kategóriájába sorolandó.

Az imitatio bizonyos parodiára emlékeztető fajtái pl. a hozzáértők körében, akik ismerték és első pillantásra felismerték a mintául vett eredetit, a figyelemkeltés bevett módszerének számított, és eleve tájékoztatást adott, mit várhat a továbbiakban az olvasó. Akinek fejében volt Vergilius híres *Sicelides Musae* kezdetű 4. eklogája, és olvasni kezdte az aranygyapjas renddel kitüntetett Báthory Kristóf tiszteletére szerzett egyik vers kezdőszavait (*Daciae Musae*), azonnal látta, hogy a legmagasabb megtiszteltetés kinyilvánítására számíthat, és persze maga a költő is ugyanezt a hatást akarta elérni.²⁰ A poéta szándékot és a címzett iránti elismerést fejezte ki *Bocatus*, amikor egyik versét Horatius 1. könyve 3. ódájának (*Sic te diva potens Cypri*)

¹⁷ Matthias Casimirus SARBEVIUS, *Carmina*. Budae 1824, 208–211.

¹⁸ *Uo.* 70, 144–146, 146–148, 196–197.

¹⁹ Másként ítélte meg Horatius és Sarbiewski viszonyát Eduard STEPLINGER (*Horaz im Urteil der Jahrhunderte*. Leipzig 1921. 121–127). Vö.: Albertus INES, *Lechias Ducum Principum ac Regum Poloniae*. Francofurti ad Viadrum 1680.) (3–4: „*Principum ac Regum Poloniae, compendium, a Ioanne Kochanovio, Poetarum Polonorum Principe in decima, Libri Lyricorum, Oda populariter olim decantatum, nunc latino idiomate ab Auctore Lechiadis donatum. Parodia Prooemialis.*”) Janusz PELC, *Jan Kochanowski w tradycjach literatury polskiej (od XVI do połowy XVIII. w.)*. Warszawa 1965. Sarbiewski és Kochanowski viszonyához: SCHÄFER, i. m. 114.

²⁰ *RMK* III. 899. D1–D4. Lásd még ItK, 1935. 393 (SZABÓ T. Attila). — Jacobus WALLIUS, *Poematum libri novem*. Antverpiae 1652. 100: „*Caecildes Musae*”.

parodizált soraival indította (Sic te omnipotens pater),²¹ Vergilius stílusában tartott elbeszélő költeményt várt az olvasó, mikor a Győr visszafoglalására írott poéma első sorát meglátta (Arma virosque cano),²² és ugyanerre kellett gondolnia, amikor jó fél-századdal később egy Daniel Klesch tiszteletére szerzett verset olvasott (Klesch Heroa cano, patria qui sede fugatus).²³ Ugyanezt a külföldi nagy nevek viselői is megtették különben: Jean Dorat (Auratus) Horatius forrás-versére (1, 13) alludálva kezdte egyik ódáját.²⁴

3.

Ha a fenti példák alapján elfogadható, hogy a parodia nem más, mint az imitatio sajátos, szélsőséges formája, rátérek most már, legalább két példa erejéig, a latin utánzás gyakorlatának bemutatására. Annak tudatában teszem ezt, hogy a témáról akár könyvet lehetne írni, ha számításba vennénk az iskolai tanításban alkalmazott formákat, különösen pedig ha megpróbálnánk a különböző műveltségi szinten álló latin imitációs eljárásokat a hasonlóképpen eltérő tudatossággal gyakorolt magyar versszerzési praxissal összevetni. Elég valószínű ugyanis, hogy a kettő kapcsolatban állt egymással, és talán igazolható lesz egyszer az a feltevés is, hogy a magyarban megfigyelt számos eljárás latin iskolai szokásokra vezethető vissza, s az akkori latin erudició fogalmaival vagy mindennapi praxisával szentesíthető. Éppen emiatt sajnálatos, hogy a latin nyelv iskolai oktatásáról ebben a vonatkozásban meglehetősen keveset tudunk. Az esetlegesen fennmaradt jegyzetek feldolgozatlansága miatt ugyanis még egyes kiemelkedőnek tartott tanárok tevékenységét sem ismerjük közelebbről, és sejtelmünk sincsen, hogyan tanították voltaképpen a tankönyveket, vagy egyáltalán azt tanították-e, amit a nagyon szerény középiskolai tankönyvek tételesen tartalmaztak.

A parodia történetének szempontjából mindezt azért lenne érdemes tudni, mert a követésnek ez a módja, mint már többször szóba hoztam, iskolai feladattá vált, vagy talán mondjuk így: az oktatásban sem volt ismeretlen. Jó bizonyíték erre a Svédországban működő német szerző, Johannes Scheffer,²⁵ aki a stílusról és a stílusgyakorlatról írott könyvében az átfogalmazás (variatio), a versek prózai szöveggé szerkesztése (carminis solutio), a fordítás (versio) és az auktorok utánzásának módzatai közé sorolta. Az író azt kötötte a parodia-szerző lelkére, hogy versét úgy szerkessze meg, mintha az mindenestől a sajátja lenne. Példaként persze ő is Scalligert idézte, a poéma költői értékét pedig annak bemutatásában látta, hogyan lehet ugyanazon ötletet (inventio), szerkezetet és kifejezéseket eltérő tárgyról írva is

²¹ RMK II. 287. 29: „Optio pro illustri et cordatissimo heroe ac domino B. Christophoro Tefvfenbachio, Libero Baroni, Prorege Hungariae.

²² RMK III. 989. (Sebastianus Ambrosius).

²³ RMK III. 2755. (3).

²⁴ Gregorius BUCHANANUS, *Franciscanus et fratres, quibus accessere varia eiusdem et aliorum poemata*. Basileae s. a. 155–158.

²⁵ De stylo exercitiisque ejus ... ejusdem ... Gymnasium styli, sive de vario scribendi exercitio liber singularis. Jena 1678. 1–2, 8, 14–16, 34 (parodia). Az utóbbi helyen ez olvasható: „attendat verba, figuras, et sententias: quaeque adhiberi possunt, sic adhibeat, ut non transferre ex alieno, sed depromere ex suo videatur.” Alább: „Licet ... sua peculiaris propriaque sit parodiarum ratio, nec hac fine scribantur, pulchre tamen caetero declarant, quomodo in alio alioque argumento eadem inventio, eademque dispositio, et elocutio servari debeat ac possit.”

megtartani. A parodia iskolai gyakorlatba tagolódását elősegítette és tekintélyként igazolta Quintilianus, aki két helyen foglalkozott a témával.²⁶

Scheffer szerint az imitatio legegyszerűbben valamely elbeszélésen gyakorolható.²⁷ Ennek példaként álljon itt dobai Székely Sámuelnek Toperczer Pál tanársága alatt Eperjesen, 1718-ban írott jegyzetéből egy részlet. Az akkor 14 éves diák azt a feladatot kapta, hogy Curtius Rufus V. könyvének első mondatai alapján írja le II. Jakab angol király menekülését (Jacobi II. Angliae regis fuga e regno ad imitationem Curtii Lib. V. cap. 1.).²⁸ A két szöveg eleje így viszonyul egymáshoz:

Curtius

*Quae interim ductu imperioque
Alexandri vel in Graecis vel
Illyriis ac Thraecia gesta
sunt, si suis quaeque temporibus
reddere voluero,
interrumpendae sunt res
Asiae, quas utique ad
fugam mortemque Darei
universas in conspectum*

*d a r i et, sicut inter
se cohaerent, ita opere
ipso coniungi haud paulo
aptius videri potest.
Igitur quae proelio
apud Arbela c o n i u n c t a
s u n t, ordiar dicere.*

dobai Székely

*Quae interim Anno 1697. et
gesti et finiti belli novissimi
tempore ductu imperioque
Wilhelmi III. ejusque
Ducum vel in Anglia, vel in
Hibernia ac Hispanico Belgio
gesta sunt, si quaequae suis
temporibus reddere voluero,
i n t e r r u m p e n d u s e s s e t
nostrarum
imitationum mos. Cum id jam
aptius viri docti qui historiam
de statu Anglici Regni ad
adventum Wilhelmi III. in id et
ad fugam Jacobi II. ex eodem seculo
inter se cohaerent tempore, ut cum
novennali bello in conspectum
d e d e r u n t. Hunc quaedam ut
Anglicus et Hollandicus exercitus
inter se c o n j u n c t u s e s t et de fuga
Jacobi II. ordiar dicere.*

Az idézett részlet a mai olvasónak az iskolai imitatio szokását illető, kissé gúnyos megjegyzés (imitationum mos) mellett mindenekelőtt az aktualizáló átfogalmazás szúr szemet, de ez abban az időben, amikor a latint az egyetemes tudományosság nyelvének tekintették, és a történelem-oktatás a latin-tanításban rejtőzött még, általános gyakorlatnak, és az effajta imitatio oly természetesnek vehették, hogy a stilsztika-író Scheffer a rossz utánzás példaként Aeneas Sylvius Piccolomininek azt a passzusát idézte, amelyben a nagynevű humanista Hunyadi János seregét írta le ugyancsak Curtius Rufus nyomán, a jó imitatio mintájaként Vergiliust és Lucretiust vetette egybe, a továbbiakban pedig Scaliger poétikájának ötödik könyvére utalta az olvasót.²⁹

²⁶ *Institutiones oratoriae* 9, 2, 35 és 6, 3, 96.

²⁷ SCHEFFER: i. m. 35.

²⁸ Q. CURTI, *Rufi Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt. Iterum recensuit Edmundus Hedicke*. Ed. minor. Lipsiae 1908. Curtius Rufus magyarul: *A makedón Nagy Sándor története*. Ford. KÁRPÁTY Csilla. Bp. 1967. Dobai Székely Sámuel iskolai jegyzete: OSzK Quart. Lat. 111. f. 85.

²⁹ SCHEFFER, i. m. 114.

Témája és stílusa miatt egyformán az imitatio felnött költőhöz illő példája lehet Lázár János négy forrásra írott verse közül az *In aquam putei Drassoviensis* című, 1757. augusztus 16-áról keltezett darab.³⁰ Forrásokra Horatius nyomán igen sok verset írtak az újlatin költészet művelői, s ugyanezt tette az erdélyi poéta is. A két versnek azonos a szerkezete; azzal a különbséggel azonban, hogy Horatius egyik versszakának Lázár Jánosnál három felel meg, és ilyenformán az eredeti négy strófájából hat lett. A római költő a Fontanalia (október 13.) pogány ünnepére írta a verset, a magyar természetesen krisztianizálta azt, de korántsem rejtegette, hogy költeménye szoros kapcsolatban áll Horatiuséval. Ugyan ki nem ismerte fel akkoriban az iskolázottak körében, hogy az „O fons Drassoviae” pontosan megfelel Horatius szavainak (O fons Bandusiae, Carm. 3, 13, 1), és ki nem kereste ezek után a további szöveg-szerű kapcsolatokat? Meg is találhatta az első strófában: a „nobile fontium” kifejezés ugyanebben az ódában (3, 13, 13), a „gelidae aquae”-hoz hasonló ugyanitt fordul elő (gelidos rivos, 6–7), az „ad usus humanos” a római költő egy másik carmenéből lehetett ismeretes (humanos in usus, 3, 3, 51–52), a Lázárnál Istent jelentő „Herus”-t (erus) a római költő számos helyen alkalmazta. A kölcsönzések sora az első strófában tehát a következőképpen fest:

O! Fons Drassoviae! nobile Fontium	Carm. 3, 13, 1; uo. 13.
Exemplar; gelidae, o bone fons, aquae!	Uo. 3, 13, 6–7.
Qui te primus ad usus	Uo. 3, 3, 51–52.
Humanos Herus addidit ...	

Hasonló eredménnyel lehetne folytatni tovább a magyar költő egész versének elemzését. Hogy azonban az egykori, Horatius-utánczó és krisztianizáló költői eljárás még világosabbá váljék, hadd álljon itt horatiusi párhuzamokkal együtt a magyar költő versének két befejező sora:

Nec deero vitreum te	Carm. 3, 13, 1 (splendidior vitro)
Botri tingere sanguine.	Uo. 7 (rubro sanguine), Vulg. Cant. 1, 13 (botrus)

Mindebből talán világos lehet az imitationnak egy ambiciózus költőnél alkalmazott módja, és a két példát egybevetve talán az eljárás egymástól nagyon távol eső szintje is érzékelhető.

A parodiának mint az imitatio tudós szinten álló formájának bemutatására álljanak itt végül Catullus versének (4, 1–2) kezdősorai a *Catalepton X*-zel³¹ és magának Scaligernek parodiájával:

Catullus

Phaselus ille, quem videtis, hospites,
ait fuisse navium celerrimus, ...

³⁰ *Opera poetica ... Varii Argumenti*. Claudiopoli 1765. A versek: 108–109, 156–158, 158–160, 160–166. Az alábbiakban az első darabról lesz szó. Mintája: Carm. 3, 13. Hasonló verskezetek Sarbiewskínél: 1, 3 = Hor. 3, 29; 2, 19 = Hor. 1, 23; 4, 31 = Hor. 1, 9.

³¹ *Catulli Veronensis liber*. Rec. Elmer TRUESDELL MERRILL. Lipsiae — Berolini 1923. *Poetae Latini minores. Post Aemilium Bachrens iterum rec.* Fridericus VOLKMER I. Lipsiae 1910. 137–138. SCALIGER, i. m. 46.

Catalepton X.

Sabinus ille, quem videtis, hospites
Ait fuisse Mulio celerrimus ...

Scaliger

Boletus ille qui necauit hospites,
Ait fuisse carnifex celerrimus.

Aki Julius Caesar Scaliger körét és követőit ismeri, azonnal megállapíthatja, hogy a XVI–XVII. század fordulóján a parodiát mint újra felfedezett költészeti formát az értelmiségi elit kapta fel, és elterjedése egyenesen szimptomatikusnak tekinthető. Scaliger után a következő jelentős lépést valószínűleg Henri Estienne (Henricus Stephanus) tette, aki 1573-ban (a cento mellett) filológiai alaposzággal foglalkozott a parodiával.³² Ugyanő 1575-ben *Parodiae morales* címmel könyvet jelentetett meg, amely a frankfurti Johann Fichardhoz intézett ajánlás szerint úgy jött létre, hogy Bécsből hazafelé lovagolva Horatius, majd más szerzők verseinek átformálásával szórakozott.³³ 1579-ből önálló kötet ismeretes a Scaligertől elkezdett Catullus-parodiák-ból: a könyv Henri Estienne művének felhasználásával készült, de olyan új szerzők is kerültek bele, mint Paul Schede-Melissus és Janus Lernutius.³⁴ Ez a kötet talán az első, melyben a XVI. század végének minden neves latin költője helyet kapott abból a körből, amelyhez Estienne tartozott, és amelynek vezető alakjai néhány németalföldi humanista, mindenekelőtt Justus Lipsius, Josephus Justus Scaliger, Janus Douza, Daniel Heinsius és társaik voltak.

A francia szerző évek múlva kiadványt jelentetett meg Lipsius latinságáról,³⁵ s ezt ugyanannak a Móric hesseni örgrófnak ajánlotta, akinek pártfogását Szenci Molnár Albert is élvezte. Ma elfogadott nézet, hogy Schede-Melissus latin poézisa Opitz német költészete előzményének tekinthető³⁶ és talán nem elhamarkodott az a következtetés, hogy a XVI. század utolsó évtizedeiben alakult ki az a kisebb részben francia, jobbra azonban németalföldi mesterekből és német barátaikból álló későhumanista költőcsoporthoz, amely vezető szerepet foglalt el a korszak latin poézisében.³⁷ Az akkori Németország sajátos középponti helye okozta aztán, hogy a magyarországi parodia-írók eme XVI. század végén kialakult csoporthoz csatlakoztak, amikor — más

³² *Ἡμεῖς καὶ Ἡσιόδου ἀρχή. 'Homeri et Hesiodi certamen. Nunc primum luce donatum. Matronis et aliorum parodiae, ex Homeri versibus parua immutatione lepide detortis consutae. Homericorum heroum epithaphia. Cum duplici interpretatione Latina.* (Genevae) 1573. 71–110.

³³ A teljesebb cím: *Parodiae morales H. Stephani in poetarum veterum sententias celebriores.* A kötet végén, új lapszámozással: „Centonum et parodiarum exempla, ab Henr. Stephano selecta et illustrata.”

³⁴ *Phaselus Catulli, et ad eum quotquot exstant, parodiae. Cum annotationibus doctissimorum virorum. Accesserunt alia quaedam eiusdem generis.* Edita a Sixto Octaviano Eboraci 1579. A kiadóról és a megjelenési helyről: Chris L. HEERESAKKERS, *Praedicanea Dousana.* Amsterdam 1976. 10. — *Phaselus Catulli, et ad eum parodiarum a diversis auctoribus scriptarum decas quinque. Quibus accesserunt in eum ipsum Phaselum notae philologicae Andreae Senfflebi.* Ex bibliotheca Nicolai HENELII. Lipsiae 1642.

³⁵ *De Lipsii latinitate.* Francofordi 1595.

³⁶ Karl Otto CONRADY, *Lateinische Dichtungstradition und deutsche Lyric des 17. Jahrhunderts.* Bonn 1962.

³⁷ *Deutschland als Zentrum der internationalen lateinischen Dichtung in Späthumanismus.* In *Das Ende der Renaissance. Europäische Kultur um 1600.* Vorträge herausgegeben von August BUCK und Tibor KLANICZAY. Wiesbaden 1987. 155–164. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung Band 6.)

extrém formák átvétele mellett — a nemzetközi parodia-divatot áthozták: előbb személyes kapcsolatok által, utóbb az egyetemeken kialakult általános divatot követve. Annyit jegyzek még meg, hogy a hazai parodisták, akár baráti kapcsolataik jóvoltából, akár tanulmányaik során ismerték meg e formát, szinte kivétel nélkül a magasabb képzettségű értelmiségi réteghez tartoztak.

4.

Az első magyarországi szerzőtől származó parodia baráti kapcsolatnak köszönhető, és a kulturális érintkezések ama régóta és még sokáig nagyforgalmú országútján jött létre, mely Boroszlón keresztül vezetett a távolabbi kulturális központok és egyetemek felé. Szerzője Sebastianus Ambrosius (Lam) kézmárki német pap, iniciátora Jakob Monau boroszlói orvos, a város XVI. század végi irodalmi életének egyik vezéralakja volt. Ez a maga korában nagyrabecsült humanista keveset írt, s jobbára kiadással és levelezéssel foglalkozott; hitvallására nézve kálvinista volt, de példás türelmet tanúsított minden felekezeti irányában. Külföldön élő magyarokkal és magyarországiakkal már az 1570-es években ápolott kapcsolatokat, és mikor a saját jelmondatára (*Iipse faciet*) írott verseket füzetben jelentette meg, a nagy európai humanisták (Johann Sturm, Théodore Bèze, Nicodemus Frischlin, Paul Schede-Melissus) között első helyen szerepeltette Dudith Andrást és Zsámboky Jánost. A kiadvány végéhez Horatius *Quem tu Melpomene* kezdetű ódájára (4, 3) írott hat parodiából álló függelék csatolt: ez a vállalkozás akkoriban igen modernnek számított.³⁸ A kiadvány másodszer 15 évi munkával a korábbi terjedelem mintegy tízszeresére dagasztva 1595-ben jelent meg nyomtatásban, — hat helyett immár 46 parodiával, melyek közül az egyiket, nyilván Monau kérésére, Sebastianus Ambrosius írta.³⁹ Minthogy jelenleg ez látszik az első hazai szerzőtől származó parodiának, engedtessek meg szó szerinti közlése.

Deo vitae mortisque Arbitrio

Quem tu, summe Deus, semel
Placatus, patrio lumine respicis:
Illum non Satan improbus
Euertet, neque pars parcere nescia
Horrore afficiet graui;
Nec mundi miseri subdola vanitas
Deceptum illecebris suis
A vero rapiet tramite deuium,
In prauam scelerum viam:
Sed quae perpetuis gratia seculis
Perdurat tua, iugiter
Securum statuet rebus in arduis:
Caetus angelici chori

³⁸ *Iacobi Monawi Symbolvm. Ipse faciet: Virorum clarissimorum et amicorum carissimorum versibus celebratum exornatum. Anno Christi 1581.* — Adtak ki parodiát a wittenbergi egyetem 100 éves fennállásának alkalmából megjelent kiadványban (*Acta jubilaei Academiae VVittebergensis, celebrati anno 1602. die 18. Octobris. VVittebergae 1602*). Bevezető szavai a következők: „Cum spatium esset, placuit carminis secularis Horatiani Parodiam adijcere, Auctore M. Valentino Trebatio, Ecclesiastae et P. L.” (S1v–S2v.)

³⁹ *Symbolum Iacobi Monawi. Ipse faciet variis variorum authorum carminibus expressum et decoratum. Cum nonnullis appendicibus. Gorlicii 1595. 360 (VI. sz. alatt).*

Versantem in propria sorte fideliter.
 Sublatum manibus ferent,
 Ne laedat tenebros aura silex pedes.
 O qui cuncta regis pater,
 Solus vita hominum mortis et arbiter,
 O vitam quoque putrido
 Donature, tuo tempore, pulueri,
 Totum hoc arbitrij est tui,
 Seu proferre velis, rumpere seu dies.
 Sanus corpore menteque
 Quod viuo et vigeo, nam vigeo, tuum est.

Ambrosius talán szabadabban utánozta eredetijét, mint annak idején Scaliger Callullust, de verse így is elismerten parodia, mégpedig előkelő környezetben. A korábbi szerzőkhöz ugyanis olyan nevek viselői csatlakoztak 1595-re, mint Heinrich Meibon és Nicolaus Reusner, vagyis a parodistáknak legalább egy része az európai élvonalba tartozott, s ezeknek sorában képviselte Ambrosius a magyarországi értelmiséget. Meglehet, hogy verse másodszor is megjelent nyomtatásban. Egy másik boroszlói humanista orvos, Caspar Cunradus ugyanis Monau hí követőjévé szegődött. Nemcsak kötetbe szedte a saját jelmondatára írott verseket, amelyeknek szerzői között neves hazaiak is akadnak,⁴⁰ hanem kibővítve jelentette meg a *Symbolum*-kötet parodiáit: hogy aztán Ambrosius verse ebben is benne van-e, nem sikerült ellenőriznem.⁴¹

A parodia magyarországi meghonosodásában a külföldi egyetemeken megforduló hallgatók játszották a döntő szerepet. Külföldön persze főleg Németország (és részben talán Hollandia) értendő, ahol Julius Caesar Scaliger poétikájának újabb kiadásai megjelentek (Heidelberg 1581, 1586, 1607, 1617 és Leiden 1594), és ahol a kor megszámlálhatatlanul sok egyetemi kiadványában publikáltak parodiákat. Olyasféle forma lett ez a hazai költészetben, mint a magyar nyelvű hexameter és disztichon, amelynek szerzői között a XVII. században alig akad külföldet meg nem járt költő. Általában azt lehet még elmondani, hogy a kinti diákélet szokásrendszerével összefüggő, itthon a társasélet (esküvő, temetés stb.), egyházi és iskolai események megünneplésére szánt alkalmi kiadványokban jelentek meg, amelyeket egy-egy spontán vállalkozó vagy megbízott személy körültekintően szerkesztett meg, a verselők pedig műveltségi színvonaluktól függően igen igényesnek vélt darabokkal léptek fel bennük. Egyetemi kiadványok esetében írtak tehát a presztízs emelése érdekében professzorokkal vagy magiszterekkel, a többi szerzőt szigorúan a társadalmi rang, a tanulmányi fokozat vagy előmenetel sorrendjében szerepeltették.

A kis versesfüzetek összeállítóit általában nem ismerjük, a költők azonban az alkalom megkívánta körülmények miatt, már csak saját érdekükben is aláírták poémáikat. Más kérdés, hogy magát valóban költőnek képzelő szerző kevés akadt közöttük, annál inkább teológus, tudós tanár vagy egyetemi hallgató, aki valamilyen alkalomra mecénásának (tanulmányai finanszírozójának) vagy a pártfogójának, netán barátjának tiszteletére valamilyen szempont szerint megszerkesztett versesfüzért publikált. A felkért személy kötelességszerűen írt valamit, a szerzők között első helyen álló főúr költeményét talán nem is maga, hanem nevelője ügyeskedte össze, a többi poeta pe-

⁴⁰ *Theatrum symbolicum, in quo sacrum illud Davidicum Domini est salus ... visitur*. Olsnae (1625). Magyarországi szerzői között: BOCATIUS (174), PÉCSELI KIRÁLY Imre (246).

⁴¹ *Parodiarum ad Horatii Melpomenem variorum auctorum et argumenti varii centuria prima*. Lipsiae 1614. — Kiadott anagrammákat is (*Annagrammatismorum centuria*. Olsnae Siles. 1606.), a kötetben Jean Dorat-t és a franciákat dicsérte (A4). Monau nevére írott anagrammája a XXVI. sz. alatt található.

dig részben műveltségének státusa, részben nyilván közönségének befogadóképessége és a divat szerint dolgozott.

A későhumanizmusnak a mi szempontunkból legjellemzőbb, egész csoport mentálisát kifejező kiadványának a gönci származású Aszalós Mihály, Marburgban tanuló diák *Calathus strenarum* című publikációja látszik.⁴² A szerzőről a kint végzett tanulmányokon kívül tudtom szerint nem sok ismeretes: a kis kötetből csupán annyit derül ki, hogy Göncön lakó, nemesi származású apját Aszalós Tamásnak hívták, 1617-ben élő testvérei Péter és Pál névre hallgattak. A szerző, ugyancsak művének tanúsága szerint, szoros kapcsolatban állt a Rákóczi-családdal és első versét Györgynek, a másodikat Zsigmondnak ajánlotta; kapcsolatot tartott még Zólyomi Dáviddal, Liszti Jánossal és a Melith-családdal, Abaúj és Zemplén vármegyei nemesekkel, az első helyen említett előkelőségek udvari embereivel és jószágkormányzóival, nemkülönbön kassai és eperjesi polgárokkal; a papok közül a szerző — mások mellett — Alvinczi Pétert, Suri Orvos Mihályt és Szepsi Korotz Györgyöt tisztelte meg versekkel.

A kis munkát tanárainak üdvözlő versei nyitják (Johannes Molther, Rudolph Goclenius, Johannes Kombach), tanulóársainak poémái zárják (Béltői Mihály, Révai S. Tamás, Tornai Pap Ferenc, Vári Miklós, Muraközi D. Márton). A többi verset Aszalós Mihály írta, és két részben szerkesztette. Az elsőben apját és világi pártfogóit tisztelte meg egy-egy poémával, összesen 28 darabbal, a másodikban egyházának papjait. A cím azért *Calathus* (gyümölcs- vagy virágkosár), mert minden vers előtt egy-egy fa vagy virág, a papokhoz intézett versek elején egy-egy gyógynövény neve áll. Maga a füzet és benne minden vers újévi ajándék, a címnek megfelelően minden darabban kifejtődik a növény szimbolikus értelme.

Szigorú értelemben vett parodia a versek között nincsen, a korszak neves költőinél (Filiczky János, Tolnai Balog János, Bocatius) sem akadtam ilyenre, de rájátszás annál több. A sorozat elején álló, apához intézett vers kezdetén és végén Catullusra (1.), a Rákóczi Györgyhöz intézett költemény első strófájában Horatius *Carmen saeculare*-jára emlékezteti Aszalós az olvasót, a Rákóczi Zsigmondhoz szóló Horatius Maecenashoz intézett ajánlása nyomán készült (Carm. 1, 1), csak hát terjedelme kisebb. Érdekes, hogy Lévai S. Tamás ugyanezt vette mintának Aszalóshoz intézett üdvözlő versében, a két utánzat hossza is ugyanaz.

A versfüzér korjellemző vonásai közé tartozik, hogy a parodia irányába mutató részek mellett a papokhoz intézett versek között hat, a tanulóársak poémái között egy további anagrammás vers található. E forma a későreneszánsz korának iskolás gyakorlatából származhatott, s az ilyenfélék alapos ismerőinek körében jött létre az a néhány szoros értelemben veendő parodia, mely már valóban a hazai értelmiségi elit köréből származik. Bevezetésül annyit még, hogy a jezsuita rend irodalmi stílusát a barokkal szokták ugyan azonosítani, de a XVI-XVII. század fordulójára ez még korántsem alakult ki, és a rend írói is a későreneszánsz légkörében éltek.

A korjellemző formák közé tartozik egy francia jezsuita, André des Freux (Andreas Frusius) *Epigrammata in Haereticos* (1582) című műve, melyben egy Luther nevére frott vers olvasható: hexameteireiben minden sor szavai azonos betűvel kezdődnek, a szavak száma minden sorban azonos, és ezért a kezdőbetűket lefelé olvasva tizenhatszor találjuk benne Martinus Lutherus nevét. Czeglédi István lefordította e verselményt:

⁴² *Calathus strenarum hortensium, symbolicarum, et poeticarum, Quas ... excellentissimis aliquot Vngariae Heroibus ... iisque Musarum Patronis ... ut et ... Christi Pastoribus ... mittebant ipse Phoebus novemque Musae per Interpretem Michaellem Aszalos Geoncinvm eloquentiae et Poeticae pro tempore Studiosum, Calend. Januariis ... 1618. Marpurgi (1617) (RMK III. 1222.) A Calathusról: Kovács Sándor Iván — Kulcsár Péter, *Dedikált disputációk Debrecenben. Studia Litteraria VIII.* 1970. 95–98. Aszalós 1618-ban David Pareus elnöklete alatt volt respondens (RMK III. 1250).*

úgy azonban, hogy minden sorának egy teljes magyar négysoros strófa felel meg, vagyis az eredeti versformának nyoma sincsen benne.⁴³ Pázmány Péter ugyanezt a latin verset „keveset változtatva” Alvinczi Péter nevére alkalmazta. Úgy járt el, hogy átvette az azonos betűket (A, L, V, I, N), hozzátette a hiányzókat (C, I), és ilyen módon teljesen szabályos latin parodiát írt.⁴⁴ Minthogy a hitvikák jó része anyanyelven folyt, Zvonarics és Nagy Benedek *Pazman Peter pironalagi* (Keresztúr 1615) című könyvében egy bizonyos Langi Mihály magyarul válaszolt.⁴⁵ Pázmány versének felel meg benne a hexameteres versalak, azonos benne a szavak száma a sorokban, és Pázmány neve a gúny tárgya nála.

Ha a katolikus hitvitázó formailag szabályos latin parodiát írt, Langi Mihály ennek magyar megfelelőjét szerkesztette meg, amely a versforma átvételét, sőt a költői-nyelvi mesterkedés fokozását is jelentette: a versvégek betűi a GAZ NEV LATOD szavakat adják. Latin–magyar összefüggésben ugyanis lehetett viszonylag szabályos parodiát írni. Ide sorolom azt az 1613–15 között Szenci Boros Jánosra írott költeményt, amely szerint az egykori gönci rektor egy „nagy szaju gallér tokot” kapott ajándékba.⁴⁶ Bár a verset 1941-ben, 1965-ben és 1976-ban is publikálták, senki nem tette szóvá, hogy Catullus 1. versének laza parodiája, csakhát a római költő nem „gallér tokot”, hanem könyvet ajándékozott. Az is megjegyezhető, hogy ez idő szerint a legelső magyar nyelvű parodiának tűnik. Bizonyítékul közlöm a két szöveget:

Catullus 1.

Cui dono lepidum novum libellum
arida modo pumice expolitum?
Corneli, tibi: namque tu solebas
meas esse aliquid putare nugas,
iam tum cum ausus es unus Italorum
omne aevum tribus explicare chartis,
doctis, Iuppiter, et laboriosis.
quare habe tibi, quidquid hoc libelli,
qualecumque, quod, o patrona virgo,
plus uno maneat perenne saeclo!

A magyar vers

Ez nagy szaju gallér tokot,
Gallért szépen tarto okot
Immar vallions kinek adgyam?
Es ususra kinek hadgyam?
Neked, neked, Janos Semci,
Az ki voltal Rector Gönczi,
Azert vegjed ezt jo neven,
S-iol jary ezzel hegjen völgyön.

A szerkezet azonos, de a magyar az elején bőbeszédűbb: a 3–4. sor a rímkényszer hatása alatt áll, de a döntő jelentőségű „kinek” szó kiemelését is szolgálja. Igen jó

⁴³ *RMKT* XVII/10. 11. sz.; jegyzetben közölve a latin szöveg.

⁴⁴ *RMKT* XVII/8. 77. sz.; jegyzetben.

⁴⁵ *RMKT* XVII/8. 77. sz.; főszövegben.

⁴⁶ *RMKT* XVII/8. 73. sz. HERPEI János, *Tréfás diákvers Szenci Boros Jánosról. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* I. Bp.–Szeged 1965. 108–111. — *Catulli Veronensis liber*. Rec. Elmer TRUDELLE MERRILL. Lipsiae–Berolini 1923. 1.

a „Janos Semci”-vel végző sor, a rím,⁴⁷ és találó az utolsó kettő, amelyből az ókori szöveghez képest keresztény módon maradt ki a „patrona virgo”. Az ismeretlen szerző pontosan tudta, hogyan kell eljárnia, és korántsem lehet véletlen, hogy Szenci Boros János neve, mint már Herepei János észrevette, benne van Aszalós Mihály *Calathus*-ában,⁴⁸ mégpedig nemcsak általában, a pataki kollégium professzoraként, hanem a szerző nagyrebecsült tanáraként is, akinek neve nyilván elevenen élt a németországi magyar hallgatók körében. Aligha lehet vitás, hogy a magyar nyelvű Catullus-parodia szerzője a hazai vezető értelmiség körébe tartozott.

5.

A parodia elmagyarosodásának várható folyamata a XVII. században arra a sorsra jutott, mint a népnyelvi tudós poézis általában. E kor parodiáinak tárgyalását latin szövegekkel kell tehát folytatni, melyek, mint már említettem, 1670 táján tűntek fel a magyarországi irodalomban. Történetileg nagyjából egybevág e dátummal, hogy Stemplinger, Horatius utókorának kutatója az 1622–1652 közötti évekből nem idéz parodiákat tartalmazó kötetet.⁴⁹ Tudomásom szerint magyarországi szerzőtől 1670 után jelent meg az első versesfüzet, amely kizárólag parodiákból áll, ebben a korban lehet beszélni parodiákat szerző ambiciózus költő-egyénegről, és ekkor készült az első (egyetlen), magyarból latinra fordított mű, amelyet írója Sarbiewski szóhasználatának megfelelően nevezett parodiának. Az effajta költészet művelői változatlanul a külföldi egyetemek tényleges vagy egykori magyarországi hallgatói voltak, akik itthon az iskolák rektorai és lelkészek lettek. A kor mentalitására jellemző, hogy a francia jezuita, Jean Hardouin (1646–1729) csak a leveleket és a sermokat tulajdonította Horatiusnak, az ódákat és az epodusokat középkori szerzők javára írta.⁵⁰ Érdekes aztán, hogy a kor extrém formáit mód felett kedvelő magyarországi katolikus latin költők, a pálos Simándi László és a domonkosrendi Füssi Pius nem írtak parodiát.⁵¹ A kor irodalomtörténetéhez tartozik, hogy nálunk 1752-ben jelent meg az első „ad usum Delphini” Horatius-kiadás, és az erdélyi Gyulai Ferenc jóvoltából ekkor került be egy jénai egyetemi kiadványok, mégpedig tipikusan későreneszánus verseket tartalmazó kolligátum, amelyet ma az Országos Széchényi Könyvtár őriz.⁵²

Az egyes, klasszikusok műveire rájátszó versekdedetek közül már csak néhányat említhetek: egy logikát tanuló diák, bizonyos Frivaldszky Imre és egy másik „scholae cul-

⁴⁷ Hasonlóan Rimaynál (*Összes művei. Összeáll. ECKHARDT Sándor. Bp. 1956. 45*): „Bálint, nevezetben ki voltál Balassa, / Munkádot kiadom, hogy minden szem lássa”.

⁴⁸ *Calathus* 40.

⁴⁹ *I. m.* 203–204. Mérlegelhető viszont a 34. jegyzetben idézett *Phaselus Catulli* 1642-ből és a köv. kiadvány jelentősége: *Quinti Horatii Flacci Poemata, Scholiis sive Annotationibus, commentarii instar, illustrata a Joanne Bond. Accesserunt parodiae in Libros Odarum et Epodon, rebus sacris maxime partem accommodatae, M. David Hoppii; item aliorum CL. virorum. Brunsvigae 1668. Hoppius ajánlásának kelte 1634. május 24, címzettje Königsberg tanácsa.*

⁵⁰ STEPLINGER, *i. m.* 128–129. HARDOUN műve: *Opera varia. Amstelodami-Hagae 1733. 328–362*: „Pseudo Horatius, sive animadversiones criticae Quibus ostenditur Horatii poetae nihil superesse genuinum praeter Epistolas et sermones.”

⁵¹ SIMÁNDI László, *Corvi albi eremitici nova Musa inconcinna Typis Clari-Montis Czesztochoviensis 1712. FÜSSI Pius, Otia poetica. Viennae Austriae 1744.*

⁵² Mai jelzete: 806845–806872. Utóbb Szathmári Pap Mihályé volt.

tor”, Bátorkeszi Gergely Horatius-ódára emlékeztető sorral kezdte alkalmi versét,⁵³ de van persze számos parodia is, amelyek közül itt csak a feltűnőbbeket említem. Szokatlan módon modern mintát választott a zólyomi Gabriel Trusius, aki Poroszországban megjelent eredeti alapján II. Fülöp spanyol királyra írott verset parodizált,⁵⁴ hibátlan az Esterházy Ferenc császári alezredes mellett és ellen írott két disztichon: ma úgy tartják számon, hogy az elsőt maga Esterházy írta a pudmerici (vöröskői) csata után, ellendarabját Kaprinai István szerint a kurucok készítették,⁵⁵ de lehet persze merő költői játék is a háttérben, mint ahogy ennek minősíthető a hexameterek és a pentameterek rímeltetése.

A gimnáziumi diákköltészetet a boroszlói Elisabethanum tanulójaként elhunyt, zsolnai származású Joannes Zaskalicki halálára kiadott füzet parodiáin tudom bemutatni.⁵⁶ Az elsőt a gölnicbányai Melchior Schmegner írta, a másodikat az úrvölgyi Leonhard Jakober; az egyik az apához szól, a másik az anyához, mindkettő Horatius nyomán (Carm. 2, 10 ill. 1, 33). A két diák (vagy inkább a tanár) abban is összehangolta a verseket, hogy az apához intézettben az iskolatárs, az anyához szólóban, a halotti búcsúztatóban elfogadott szokás szerint, maga az elhunyt beszél.

Nem kevésbé tanulságosak az alkalmi kiadványban a parodiák mellett megjelenő más költészeti formák. A Trencsén megyei Kassáról származó Joannes Cantor versének első sora csupa egytagú szóból áll: a consultatio-író Thomas Lansius, valamint a későhumanista Bernhardus Bauhusius és a prágai udvar számára verselő Georgius Kleppesius proteusára emlékeztet ez.⁵⁷ Vannak a kötetben rímelő disztichonok (Nicolaus Lucae verse), szándékosan vagy véletlenül másutt is ugyanilyen hexameterek (Ketzer Gábor, Róth János), az egyik versben a pentameterek második fele mindig a közismert „Pulvis et umbra sumus” szavakból áll (Zacharias Coledanus). A kis füzetet egyébként kivétel nélkül magyarországi származású tanulók írták tele, közülük négy született nemesi családból.

Az 1670-es évek latin parodia-divata az ország határain kívül leginkább Wittenberggel hozható kapcsolatba, itthon Sopron és a Szepesség evangélikus köreiből köthető. Parodiákat tartalmazó, vagy éppen parodiákból álló kiadvány a két kulturális tájegység mellett Daniel Kleschhez, a kor legnevesebb magyarországi német írójához fűződik, az ő pályáján is főként szepesolaszi papi stallomának elfoglalásához, majd fogságához és száműzetéséhez. Ma ismert adataim szerint a két székhely kijelölésével, egy személy középpontba állításával áttekinthetővé tehető evangélikus irodalmi

⁵³ *Solatia emblematica, ipso die ezequiarum ... puelluli Jeremiae Pomarii. Leutschoviae 1672. B2v (RMK II. 1309). Parentatio lugubris svper obitv ... Matth. Nogradi ... Debrecini 1681. D2r (RMK II. 1480).*

⁵⁴ *Psal. CXXVI. 3. ... Affectus aureus, ... qvem veluti praedem ... viris ... Samueli Nicletzio, Ministro ecclesiae Uybianensis ... Nicolao Leporini, Pastori Eccl. Poltariensis, ... Stephano Zedeni, Mystae Eccl. Dörgiceiensi ... qui postquam ... ex Triremibus Neapolitanis Reduces Wittebergam, ... in Propempticis his dederunt, Fautores, amici, ac populares, nunc velut reliquiae decolatae Sionis Hungaricae In Alma Leucorea ... studiis Exilium demulcentes. Wittebergae (1677). (RMK III. 2846.)*

⁵⁵ VARGA Imre, *A kuruc küzdelmek költészete*. Bp. 1977. 160. sz.

⁵⁶ *Feralis, ad lacrumabile bustum, Comitatus: Quo, ... juvenem Johannem Zaskalicki Solna-Hungarum, A.A. H.H. Cultorem indefessum, multigenae imprimis Musices peritia commendatum ... merito prosequuti sunt, Parnassi Elisabeth. Alumni ... Anno ... 1677. die 26. Maji. Wratislaviae (RMK III. 2807).*

⁵⁷ Bernhardus BAUHUSIUS, *Epigrammatum libri V. Ingolstadii 1616. 63–64.* A szerző jezsuita volt. Georgius KLEPPESIUS, *Proteus poeticus*. Lipsiae 1617. *Uő.: Versus artificiosus*. Pragae 1628, Lipsiae 1629. Hasonló vers: *Honori nuptiarum ... Andreae Singeri ... et Reginae Rőrhandiaae ... Brunsvigii 1634.*

csoport legkorábbi parodiáját még 1659-ben Wolfgang Andreas Scherschleiffer írta Jénában. Az alkalmat az adta hozzá, hogy Daniel Klescht soproni konrektori állásából Kőszegre hívták a német gyülekezet lelkészének, és Jénában tartózkodó barátai alkalmi versfüzettel tisztelték meg életének e jeles alkalmával. A soproni származású Scherschleiffer Horatius ódáinak 3. könyvéből a 26. darabot vette mintának, meglehetősen ügyességgel és eleganciával.⁵⁸

Daniel Tieftrunck, a soproni evangélikus gimnázium rektora tíz esztendővel később, 1668-ban, egy versesfüzet élére tett Horatius-parodiával üdvözölte Klescht, akit akkor hívtak meg Szepesolysziba lelkésznek. A többi szerző Sopronban tanuló szepeségi diák volt, verseiket nyilván igazgatójuk szedte és szerkesztette össze.⁵⁹ A nyolc verselmény közül hat latin, kettő német nyelvű; az utóbbiak neve szerzőként nem szerepel a szakirodalomban, az előbbieket közül a besztercebányai születésű Georg Peucker mint ambiciózus költő és persze mint parodia-fró kerülhet most szóba.

Költői ambícióra persze nem felkérésre szerzett alkalmi verseiből lehet következtetni, hanem önálló költői vállalkozásaiból. Ezek közé tartozik mindenekelőtt két Vergilius-helyekből egybeszerkesztett centója: az egyiket az üldözött magyar egyházzól írta és Matthias Lang soproni papnak ajánlotta,⁶⁰ a másikat az 1681-i pestisjárványról szerezte.⁶¹ Ugyancsak egyéni ötletnek számít a Pozsonymegyei Szentgyörgy városának leírása, mely latin és német változatban készült; Peucker a formákon kívül abban is tipikus hazai költője korának, hogy két nyelven verselt, és ókori minták mellett Celtis és Eobanus Hessus Nürnbergről írott művét is ismerte.⁶² A Németországban élő magyar evangélikus exulánsokhoz és Daniel Kleschhez fűződő kapcsolatairól több alkalmi tanítvány tanúskodik. Verset írt Kleschhez, amikor 1675-ben a lipcsei egyetemen teológiából baccalaureusi fokozatot szerzett, és ugyancsak megtisztelte egy poémával, amikor kinevezték a jénai egyetem rendkívüli tanárává.⁶³ Más

⁵⁸ Q. D. B. V. *Carmina gratulatoria Pro felicissimo Officii Ecclesiastici successu Ad quod ... ab Evangelica Communitate Germana Liberae ac Regiae Civitatis Günziensis ... legitime vocatus est ... Daniel Kleschius ... hactenus Gymnasii Evang. Sempron. Con-Rector nunc Ecclesiae Teutonicae Günz Pastor Gymn. Inspector (Jenae) 1659. A2r-v (RMK III. 2063).* — A soproni vonatkozások háttérében az áll, hogy Klesch és Lang együtt tanultak Wittenbergben. Vö. *RMK III. 1716 (1648) és RMK III. 1735 (1649)*, amelybe August Buchner is verset írt.

⁵⁹ I. N. J. *Danielis Tieftrunckii ... Od. XXIV. lib. I. Carm. Horat. ad Olasienses, ... Dani-
elem Kleschium, ... Varallio ad Civitatis suae pastoratum ... exientes. Leutschoviae (1668).* (*RMK II. 1149a.*) A szerzői gárda: „Juventus Scepusiaca”.

⁶⁰ I. N. J. *Ecclesia, praeprimis in Hungaria, gravem persecutionem patiens, triste sum fatum deplorat ac misericordiam divinam implorat. Wittebergae 1674. (RMK III. 2678).*

⁶¹ *Lamenta et soteria Hungarica Deo triuni, Vindici severo et justissimo, patri ac vicissim benignissimo ... super gravissima Pestilentiae saevitia, et clementissima ejusdem mitigatione ac depulsiōne, a florentissimo caeteroquin Regno Hungariae, sub initium Anni ... 1681. Dicta et soluta, interprete Georgio PEUCKER ... Jenae (1681). (RMK III. 3111).*

⁶² *Inferioria Hungariae Libera Regiaque Civitas Sancto-Georgium, simplici Carminis Stylo, In illustri Wittenbergensi Academia A. 1679. delineata. Wittenbergae (1679).* — *Die Königliche Freye Stadt Sanct Georgen in Nider Hungarn (Mit Geringfügigen Reimen) In ... Wittenberg Im Jahr ... 1679. Entworfen. Wittenberg (1679). RMK III. 3019 és 3020.* Peucker apja 12 esztendeig volt Szentgyörgyön pap (a latinban: A2r, a németben A2v).

⁶³ *Tessera sinceri affectus, Qua ... Danieli KLESCHIO ... Postquam ... in ... Lipsiensi Universitate, primam in SS. Theologiae Lauream, diu debitam, summa qum laude, consequutus fuisset, Congratulandi studium testabatur in alma Leucorea populares. Lipsiae 1675 (RMK III. 2711).* — A. et w. *Cum Johanne Adolpho Duce Saroniae ... vocante ... a rectoratu scholae op-
pidanae Jenensis ad spartam profess. Extraord. in illustri ΩΣ EN ΠΑΡΟΔΩ rite capessendam
Leucopetram proficisceretur ... Daniel Kleschius ... comitati eum sunt votis suis ac propempti-*

alkalmi versei közül itt Andreas Sartorius halálára írott érdemel említést, amelyet Peucker „parodica prosopopoeia”-nak nevezett.⁶⁴

Parodiákat tartalmazó füzete mintegy kiegészíti a centókat; az egyháztörténeti tárgyúval abban is rokon, hogy ajánlásának címzettje Matthias Lang, s az egész kiadvány nem más, mint a pártfogónak szánt névnapj jókívánság.⁶⁵ Aszalós Mihály *Calathus*-ához hasonlóan meg van komponálva, de más séma szerint: Peuckernál egy, „Ad Maecenatem suum Praefatio” című vers után „Introductio Musarum, ab Apolline facta” következik, majd Phoebus és a múzsák szájába adott parodiák következnek, a füzetet Lang nevére szerkesztett anagrammatismus zárja. Egy utalás szerint biztosra vehető, hogy a megjelentetés költséget a soproni Lang fizette, a szerző végig az alázatos „cliens” tónusában beszél, de éppen ezzel magyarázható, hogy nyugodtan említhette saját művét, a magyarországi egyház panaszát.⁶⁶

Latin parodia-szerzőként Daniel Klescht kell most már szóba hoznom, akinek költészetében a későbarokk forma az evangélikus iskolai (egyetemi) és a pártfogó-pártfogolt viszonylatból teljes egészében a politikába tolódott át. Pályáját fentebb ott hagytam abba, hogy Szepesolasziban lett evangélikus lelkész. A távolabbi előzményekhez az tartozik, hogy 1658-ban Bécsben kinyomtatott anagrammait személyesen nyújtotta át az akkor megkoronázott I. Lipótnak, s mikor ezeket a nagytekintélyű jezsuita, Nicolaus Avancinus még kinyomtatás előtt átnézte (cenzúrázta), előre megmondta, hogy tetszeni fognak az uralkodónak. Magának a parodiának közvetlen előtörténetébe az számítható, hogy 1669. április 17-én szepesolaszi elöljáróinak nevében németül, latinul és magyarul üdvözölte az Eperjesre igyekvő Rottalt, Szegedi Ferenc egri püspököt és Csáky Istvánt. Az akkor elmondottakat még ugyanebben a hónapban megjelentette Lőcsén, és megverselt formában május 11-én Rottal színe előtt Klesch legidősebb fia, Christoph Daniel fel is mondta.⁶⁷ A szerzőt aztán 1673. december 14-én elhurcolták a szepesolaszi paplaktól, s előbb a szepesi várba, majd onnan a kassai kamara börtönébe vitték, és csak hét hónapos fogság után engedték szabadon, hogy száműzetésbe menjen.⁶⁸

cis fautores, amici, sympatriotae. Jenae 1682 (RMK III. 3184). A füzetbe Asbóth János teológiai hallgató Balassi-strófkában magyar verset írt.

⁶⁴ *Deo judici ac vindici Optim. Mazim. Sacr. Threni Sionis Hungaricae: Dum ... Andreas Sartorius ... in Kis-Karkou An. 1679. Prid. Idus Junias ... animam coelo reddidit, ... quidam Professores ac Hungarica Natio In ... Witteberga, Mausoleum hoc exerunt. ... Anno 1680. ... Witteb. (RMK III. 3079.)*

⁶⁵ *Plausus Musarum lyricoparodicus, Quem ... Matthiae Langio, ... Ipso Festo S. Matthiae, diem, Nomini ... sacrum, agenti, editum, ... Anno ... 1676. dicat et transmittit ... Georgius PEUCKER. (Wittebergae) 1676. (RMK III. 2788.)*

⁶⁶ A3v: „Sume, Maecenas, humilis Clientis / Debitum votum: vigiles labores / Profer in lucem”. Korábbi művéről (B1r): „Fudi querelas nuper acerbius, / Et fata planxi non sine lacrymis”. — Peucker a füzet 12 verse közül 7-et parodiának minősített, 5-öt „ad imitationem” írt.

⁶⁷ *Quod Deus Bene Vortat! ... Specimen Reale fidelitatis Kleschianae parodia poetica ... declaratum ad autodiam Seu elegiam ... Caroli Casp. a Petra archi episcopi et electoris Trevirensis etc. Sub Anagrammate ... Leopoldus. ... Inter aerumnas Carceris concinnata ... In Aresto Camerae Cassoviensis ... d. XVII. Jan. anno [1674] ab ... Daniele KLESCHIO ... Et ad Pedes ... Imperatoris ... depositum A. ... 1674. Mense Octobri. (RMK III. 2681). A bécsi és a lőcsei kiadás ma ismeretlen. A bécsi kiadásról a β jegyzetben olvasható: „Qvae omnia R. P. Avancinus, dum revideret et censorer, antequam imprimerentur, gratiosa Suae Majestati Sacratiss. futura praedixerat.” A lőcseiéről az α jegyzetben: „Qvi Actvs Salvationis eodem Mense, triplici hoc Idiomate Typis Leutschow. impressus, ex prosa, in ligatam conversus, et a filio meo natu maximo Christophoro Daniele, d. 14. Maji ejusd. anni 1669. coram ... Comite Epperiessini recitatus, in multorum manibus versatur”.*

⁶⁸ Az elfogatás és a fogság időtartama az id. nyomtatvány végén álló szövegben olvasható.

Klescht a börtönben katolizálásra akarták rábeszélni. Stephan Hager jezsuitát, a kassai német hitszónokot bízták meg a feladattal, aki lutheránusnak született (Olaszországban tért át), és a fogollyal olyan emberségesen beszélt, hogy utóbb összebarátkoztak. Ő vitte be a börtönbe Karl Kaspar von der Leyen trieri érsek (1672–1676) versét,⁶⁹ amely megnyerte Klesch tetszését; parodiát írt hát rá, melyben az eredeti franciaellenességét a törökökre vitte át: míg tehát a trieri érsek a németeket biztatta császárhűsége, Klesch a magyar alattvalókat („Subditos ... devios”) intette a régi hűsége és engedelmessége. Az 1674. január 17-éről keltezett verset és mintáját Klesch ártatlanságát bizonygató jegyzetekkel bőven ellátva, az 1658-i bécsi anagrammák és az 1669-i lőcsei kiadvány egyes részeivel megtoldva még kiszabadulásának évében megjelentette, mert ártatlanságának hangoztatásán túl is tervei voltak vele. A nyomtatvány egyik jegyzetében arra kérte ugyanis a német evangélikusokat, hogy nyomtatványát juttassák el a császárhoz, máshol anyagi jóvátételre tett célzást.⁷⁰ Alig jelent azonban meg a Klesch által röviden *Specimen Fidelitatis*nak nevezett nyomtatvány, amikor szerzője (a régi naptár szerint) 1677. június 23-án levéllel fordult Peter Lambeckhez, a bécsi császári könyvtár hamburgi konvertitából lett prefektusához. Előadta benne elfogatásának és fogságának történetét, s azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy juttassa el a császárhoz száműzetésében megjelent, hűségéről tanúskodó munkáit, melyeket ugyanezzel a céllal korábban hiába küldött meg a bécsi evangélikusoknak. Azt kérte továbbá, hogy eszközölködjön ki számára a császárnál vagyoni jóvátételt, szerezze meg neki a Comes Palatii Caesarei címet, amelyet előadása szerint már akkor megígért neki az uralkodó, mikor anagrammaival személyesen tisztelt nála, de amelyet lutheránus vallása miatt nem kaphatott meg, noha mások — németországiak — hozzájuthattak; megpendítette végül, hogy tudja, mit érhetne el a magyar felkelőknél: ez a részlet az, amit „sapienti sat! Sed manum de tabula” szavakkal fejezett be,⁷¹ és gyorsan áttért a levélhez csatolt nyomtatványok rövid bemutatására.⁷²

Klesch a régi naptár szerint dátumozott, 1677. augusztus 5-i, második levelében, főként annak Memoriale-jában a politikai kérdésekről és saját terveiről még világosabban beszélt. Itt már szinte érdektelen, hogy újabb könyveket küldött; egyedül az az ajánlat fontos; hogy ha letelepedhet egy szabad királyi városban, elképzelése szerint világi státusban és Sopronban, tudná mi a kötelessége a felkelőkkel (malcontenten) szemben, vagyis jelentené titkos tárgyalásaikat, és rábeszélné őket a fegyverletételre.

⁶⁹ Pius Bonifacius GAMS, *Series episcoporum ecclesiae Catholicae*. Ratisbonae 1873. 318.

⁷⁰ Az α jegyzetben: „Inclytum Consilium Imperiale, omnesque alios Religionis nostrae Evangelico-Augustanae Assertores Confessoresque simplex oro obtestorque, ut modum adinveniant, praesens Scriptum levidense ceu Captivitatis meae Specimen et Fidelitatis Prodromum, Sacratissimae Caes. Majestati, humillime insinuandi.” A vagyoni jóvátételről a kiadvány végén beszél.

⁷¹ Kézirata Cod. 9517 jelzet alatt a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtárban. A legfontosabb részletek eredeti nyelven (5r): „Meine allerunterhänigste bitte an Ihre Röm. Kays. Majestät, meinen allergnädigen Herrn, ist nur diese; damit ich zu einem Recompens meiner güter, das Praedikat Eines Comitiss Palat. Caesarei überkomme, welches mir noch Anno 1658. als ich Ihrer kays. Maj. zu dero kays. Thron, mit so vielen Anagrammatismis gratuliret, darüber sich auch der H. Pater Avancinus verwundert, allein von dem Ober-Hoofmeister Porzia verhindert worden, aus ursach; weil ich ein Lutheraner were: da doch H. D. Weller, Herr Rist, Herr von Birken, oder Betulius, Item mein lieber Freund und Gesellschaffter Herr von Zesen solch grad; hat überkommen. Ich wolte mich hernach in einer ReichsStadt setzen, und Ihrer kays. Maj. ewige treue, als ich schuldig bin, leisten. Ich weiß auch wohl, was ich mit meinem wenigen ansehen (absit jactantia verbo; tanta est Religionis persuasio) bey denen malcontenten würde ausrichten, sie ad pristinum obsequium zu bringen; wenn ich mittel und geheimste allergnädigste erlaubniß hette.”

⁷² *Apostolica Status Ratio*. Hamburg 1675 és *Evangelica Status Ratio*. Uo. 1675. (RMK III. 2700.)

Sikerre elsősorban az evangélikusoknál számított, akikhez egy diák által már eljuttatta a *Specimen Fidelitatis*.⁷³ Ugyanezen levél utóiratában újból szóba hozta, hogy fia is kapja meg a „Diploma Palatine”-t, javasolta címerének kibővítését, és hogy a Kleschről alkotható kép teljes legyen, megemlítem, hogy a mellékelt Memoriale-ban magyar nyelvtudását és német költői érdemeit sem hallgatta el. Felsorolta, hogy a klasszikus nyelveken (héber, görög, latin) kívül németül, hollandul, lengyelül, szlovákul és magyarul egyformán tud; ez utóbbit különösen jól ismeri, és ezért igen nagyra becsülik a nemesek; elpanaszolta, hogy 3000 kötetes könyvtára szétszóródott; eldicsekedett, hogy 1669-i kiadványában héber betűkkel magyar szöveget írt le, és ő fedezte fel a két nyelv kapcsolatát.⁷⁴ A német irodalomban szerzett érdemeit azzal emelte ki, hogy ő honosította meg az alkaioszi és a pindaroszi versformát, mindkettőt VIII. Orbán pápát követve.⁷⁵

Daniel Klesch versének a politikai vonatkozásokon túl két további sajátossága van. Az egyik parodia-történeti: feltűnő, hogy egy élő szerző nevére írt parodiát, noha nagyon jól tudhatta, hogy az alapul veendő és átalakítandó szöveg csak általánosan elismert költőé lehet. Van benne továbbá egy eszmetörténeti különösség: az a vélemény, hogy a római császárt azért kell tisztelni, mert a világ negyedik és egyben utolsó monarchiájának uralkodója, és birodalma a világ végezetéig tart. Az anyagi jóvátétel, a költői és a nemesi cím emlegetése már emberi hiúság és gyengeség jele; ez is, meg a két másik extrémítás is nyilván hozzájárult a levelekben kifejtett tervekhez és hányatott sorsának további alakulásához. Valószínű, hogy Lambeck nem állt ki Daniel Klesch mellett, de levélét legalább megőrizte. Kár, hogy a mellékleteket már nem, mert sem a Bécsben nyomtatott anagrammák, sem a Lőcsén kiadott alkalmi kiadvány nem maradt meg, és egyelőre annyi ismeretes mindegyikből, amennyit Klesch a *Specimen Fidelitatis*-ban újból leköszölt. Nincsen meg tehát a héber betűkkel írott magyar szöveg sem, de ismeretes egy latin vers, valamint ennek német és magyar fordítása, s az utóbbi nem más, mint a német alexandrin magyar nyelvű változata.

⁷³ A szabad királyi (birodalmi) városról és terveiről így ír a levélben: „Hätte ich nur mittel und freyheit an Ort und Stelle hinzureisen, würde ich mich gewiß bemühen der malcontenten ihre heimpligkeiten zu erfahren, und dieselben an meinem hochgeehrtesten Herrn und Patron zu berichten. ... Kan ich denn die widerspentszigen zu ablegung der Waffen bereden, will ich auch alle möglichkeit anwenden; wiewohl es bey denen Calvinisten hart angehen wird, so hoffe ich doch solches unsern Evangelisch lutherischen leichtlich bey zubringen ex principiis Confessionis nostrae, daß Sie mit guten gewissen ihrer hohen Obrigkeit und natürlichen König und Herrn sich nicht widerstehen können noch sollen. Ich habe ihnen dieses mein Specimen fidelitatis mit eigener Hand in meinem gefängnüß geschrieben, durch einen studenten zugesendet, darüber sie sehr sollen gestützt haben.” (7v.)

⁷⁴ A magyar nyelvről: „sonderlich der Ungrischen Sprache fertig kündig hin, und zugleich umb dessentwillen im Land unter dem Adel, ein großes ansehen hatte. Denn wer mit denen Ungarn in ihrer sprache reden kan, der hat sie schon halb gewonnen. Wie Sie denn deßwegen auch auf den Herrn Grafen von Rottal viel hielten, weil er ein fertiger Ungar war.” (9r.) A 11. levélen ugyancsak egy magyar nyelvre vonatkozó feljegyzés áll: „NB. Die Reimen, welche mit hebräischen Charactern hierunten gesetzt, sind Ungrisch, welche sprach mit allen ihren affixis, suffixis, formationibus, etymis und terminationibus orientalis ist.

Diese art hat noch kein Ungar gesehen, ich bin dessen erster erfinder, und befinde, daß die Ungrische Sprache nicht füglicher, als mit diesen Hebräischen Charaktern könne geschrieben werden. Hiervon habe ich im die Wolffenbüttelische Bibliothek, 300 Exemplaria geschickt.”

⁷⁵ I. h. 9v: „NB. Aus innliegenden und mit beygefügteten deutschen Gedichten, werden Eure hochEdle Magnificentz erschen, daß ich unterschiedliche deutsche Reimarten (genera Carminum) daran kein deutscher iemals Gedacht, zu erst erfunden: sonderlich des Alkaische und die Pindarischen Oden, nach des Cardinals Maffaei, nachmahl in Pontificatu Urb. VIII. lateinischen abmessungen durchaus verfertigt.” A megküldött verseket nem ismerem.

(Csak a véletlen hozta magával, hogy a *Specimen Fidelitatis*ből most már két példány ismeretes.)⁷⁶

Az erdélyi reformátusok, kiknek poétikai parodia-hagyományáról és ebben Pápai Páriz Ferenc szerepéről már korábban esett szó, merőben új, tudtom szerint ebben a pillanatban több szempontból is egyedülálló kísérlettel vonják magukra a figyelmet. A nagyenyedi kollégium 1684-ben alkalmi versgyűjteményt jelentetett meg II. Apafi Mihály erdélyi fejedelemmé választására. A kiadvány hagyományos szerkezetű. Elrendezése abban felel meg az iskolai szokásoknak, hogy a kollégium tagjainak nevei a tradicionális sorrendben kerültek bele: első helyen áll tehát Nagyenyed teológia-professzorának, Dézsi Mártonnak verse, a másodikon Pápai Párizé, aki filozófiát és görögöt tanított, és őket követi az iskolai hierarchiának megfelelően a szenior, a *contrascriba*, majd a tanulóifjúság képviselői.⁷⁷ Feltűnő viszont a füzet szerkesztőjének, Pápai Páriznak eljárása, aki először is befejező poemát írt „Az deak verseknek magyar summaja” címmel, s ezzel nyilvánvalóvá tette, hogy az egész füzetet ő szerkesztette. Nemcsak összefoglalt azonban, hanem prózai glosszákat írt a summába ténylegesen felvett költemények mellé.

Eljárásának példaként az összefoglalás kezdő motívumát idézem, amely nem más, mint a Zrínyi *Török áfium*ának elején álló *apophthegma*:

Craesus néma fia keserülvén Attyát
Midön a' Vitéznek nyakán látná kardgyát,
Meg-nyitá szóllani nem szokott ajakát,
Rab Attyának dólga hozá-meg a' szavát.⁷⁸

Zalány János, a kollégiumi szenior versének margóján (A3r–A4r) ez olvasható: „Si metus et tristitia mutum in voces solvat aequius Fiducia et Laetitia immota etiam labia ad loquendum compellit.” Maga a vers így hangzik:

Si metus igniculos mentis, si Tristia vocem
Eliciant dignam et fera Tygridis ora prementem,
Qvalis erat mutus dum Croesi Filius orsus
Verba dare atque simul pectus mulcere furentis
In caput et vitam Patris cum tenderet hostis.

A kiadvány persze nem eme motívumtörténeti vonatkozás miatt érdemel itt figyelmet, hanem mert Enyedi Gáspár nagyenyedi diák „PSalmi XX. in Gallica nota numerisque Parodia” címmel (C2r–v) hű latin fordítását adta benne Szenci Molnár Albert zsoltárának. Ha korábban már idéztem példát a latin–latin és a latin–magyar parodiára, nem mulaszthatom el az általam ismert egyetlen magyar–latin parodia legalább néhány sorának bemutatását:

Szenci Molnár Albert

Tarts meg Uram, es engedd nekünc,
Hogy ez király hiven,
Mikoron hozzá esedezünc,
Ségédségül legyen.⁷⁹

Enyedi Gáspár

Adsis Deus! firmaque Regem
Fideliter nobis
Opem ad ferendum fac potentem
In fluctibus malis.

⁷⁶ RMK III. 2681. A bécsin kívül a berlini egyetem finnugor tanszékén őriznek belőle példányt.

⁷⁷ *Plausus festivus Ad Solennia Inaugurationis ... Michaelis Apaffi, II. Claudiopoli 1684.* (RMK II. 1541.) — Egy debreceni parodiáról lásd az 53. jegyzetet.

⁷⁸ Kiadása: RMKT/XVII. 13. 25. sz.

⁷⁹ RMKT/XVII. 6. 20. sz.

A latin vers mint parodia Sarbiewski latin Kochanowski-fordításával azonosítható, és csak két magyar vonatkozást kiemelő megjegyzéssel egészítendő ki. Az egyik az, hogy Szenci Molnár Albert zsolnárfordítása költészetileg is akkora tekintélynek örvendett a XVII. század végén, hogy parodiát lehetett rá írni; a másik az erdélyi poétika-hagyomány már korábban is méltatott továbbélését illeti: Pápai Páriz Ferenc, a parodia fogalmának első magyar nyelvű megfogalmazója már szótárának megjelenése előtt benne élt e tradícióban, a *Dictionarium*ban olvasható meghatározása a lehető leg-szükségesebbet foglalja magában, de az enyedi professzor nagyon jól tudta, hogy egy vulgáris nyelvű vers szoros latin fordítása ugyancsak parodiának nevezhető.

Nagyon valószínű, hogy a XVIII. században itthon is mód felett elszaporodó alkalmi kiadványokban számos parodia található még, és bízni lehet, hogy a további kutatás majd feltárja azokat. Valószínű továbbá, hogy a XVII. századi *Régi Magyar Költők Tárá*nak megjelenendő kötetekben ugyancsak előbukkan még néhány. Ezeknek kellő értékelésére azonban, pl. egy reggeli imádság estivé alakítására,⁸⁰ vagy annak megállapítására, hogy Keserői Dajka János Károlyi Zsuzsánna halálára írott és egy névtelennek Bethlen Gábor elhunytára szerzett verse parodiának tekinthető-e a szó poétikai értelmében, ma még nehezen dönthető el. Az utóbbi esetben a szöveg kiadója azt jegyzi meg, hogy a második textus nem eredeti, mert jelentős részében szó szerinti átvétel az előbbiből; eldöntetlen tehát az is, hogy az értelmiségi elit produktuma-e, vagy a tehetetlenkedő iskolai gyakorlat terméke.⁸¹ Arra gondolhat az ember, kívánatos lenne egyszer azzal foglalkozni, hogy az önállóan — tehát nemcsak a latin összefüggésében — mozgó magyar költészetben milyen átalakítási szabályok érvényesültek és hatottak-e pl. egymásra az egyes versek a poétikai parodiához hasonlítható módon, és ugyancsak felvethető lenne, mit tekinthetünk magyar szabályok szerinti centonak. E két kívánsággal lehet áttérni a XVIII. század második felére, amikor merőben újjá alakult a parodia.

6.

A legfőbb különbség először is abban áll, hogy parodiaként már tisztán magyar nyelvű anyag tárgyalható. A második lényeges eltérés úgy fogalmazható meg, hogy a költők ekkor már nem kerestek klasszikus mintát, hanem saját versüket parodizálták. Egy harmadik, társadalmi viszonyokra vonatkozó megfigyelés szerint az új típusú parodia legtöbbször valamilyen dalszöveg, amelyben — vagy legalábbis a környezetben — idegen divatot követő dámákról és gavallérokról, ravaszágról, képmutatásról és hamis barátokról, toborzásról, katonaságról és gáláns tisztekről esik szó, vagyis valamiféle udvari kultúra légkörét sugallják, és a vallásosság már erősen háttérbe szorul bennük.

A korszak két legnevesebb magyar költője, Amade László és Faludi Ferenc egyformán írt saját versére parodiát. Az előbbinél majdnem megfelel egymásnak a *Szép Cziczerkém*, illetve a *Gaz Cziczerkém* kezdetű darab, csak hát az előbbi öt, az utóbbi hat strófaból áll. Kihasználom az alkalmat, hogy idézzek végre egy magyar–magyar parodiát:

⁸⁰ *RMK*/XVII. 4. 35. sz.

⁸¹ *RMKT*/XVII. 8, 94, 121. sz.

Szép Cziczermém, 3. vsz.

Sok juhászok
És pásztorok
Érted ellenkeznek;
Írigylenek
És tört vetnek,
Sokakat ígérnek;
Mert fehér vagy mint a hó,
Bodros, kövér és jó.
Eb eb kérjen,
Eb eb nyerjen,
Nem adlak senkinek!

Gaz Cziczermém 3. vsz.

Bár pásztorok,
Sok juhászok
Érted ellenkeztek,
Írigykedtek,
S tört vetettek,
Sokakat ígértek;
De már nem vagy, mint a hó,
Sovány, koszos s régi jó, -
Eb ne kérjen,
Eb ne nyerjen,
Eladlak mindenkinek.

Lazább az összefüggés a 107. és a 109. ének között, de azonos a versszakok száma, mert mindkét dal versfőiből az AMADE név jön ki.

Áldott óra, 107. sz.

Átkozott óra, mely arra perczent,
Első gondolatom, midőn hozzád ment,
Hogy megismértelek,
Majd megszerettelek,
Az nap átkozott!
Hogy választottalak
S szívben foglaltalak,
Ki illy kint hozott!

Áldott óra 109. sz.

Áldott az óra, melyben születtem,
Azon minuta, melyben megértem,
Szived megismertem!
Már magamban tértem,
Áldott az óra!
Már nem kételkedem,
Hiven elmélekdem,
Mert fordúlt jóra.

Még lazább a kapcsolat a 92. és a 97. sz. darab között, ahol csak a verskezdet hasonló (Nincs mód benne, Tied lenne — Nincs mód benne, Másé lenne), a versforma és a szerkezet már eltér egymástól.⁸²

Több szabályos parodiája van az Amadenál jóval tudatosabban verselő Faludinak.⁸³ Először is tartalmilag és terjedelmileg elég pontosan megfelel egymásnak a *Kisztő ének* és a *Felelő ének*, csak az egyikben a nemesi gavallér, a másikban a kisasszony tulajdonságait verselte meg a költő. Pontosabb a megfelelés a Bucszuzó énekben, ahol S. és Z. egymást váltva szólnak:

S.

Nehéz bucsut adni, venni,
Csak most érzi bús szívem.
Kín tetőled távol lenni,
Már megvallom, jó hivem!

Z.

Könnyű bucsut adni, venni
Ugy itéli én szívem.
De egymástul távol lenni,
Keserves kin, jó hivem!

⁸² Várkonyi báró Amade László Versei. Kiad. NÉGYESY László. Bp. 1892. 179, 188; az utóbbi címe alatt: „Ennek notája, mint Szép Cziczermém, de értelme ellenkező.” 300, 305; 266–267; 279. az alcím: „(Felelet.)”

⁸³ Faludi Ferenc Versei. Kiad. NÉGYESY László. Bp. 1900. 17–18, 72–73, 90–94. *Adriai ten-gernek Syrenaia*. bécs 1651. Pp 1r (Kovács Sándor Iván faksimile kiadását használom): „Dér virágnak, / Kű buzának / Horog Hálnak, / Lép madárnak / Háló Vadnak / Métély Juhnak, / Nyil szüvemnek, / Bus kedvemnek, / Mirigy életemnek.” Zrínyi és Faludi kapcsolatához SZAUDER József, *Faludi Udvari Embere*. Pécs 1941. 8.

Édes vala barátságod,
De keserű elválásod.

Ha állandó barátságod,
Tűrhetőbb lesz elválásod.

Egy fokkal bonyolultabb a VI. *ekloga* két betétjének esete, amelyben a „Métely juhna” kezdetű strófa Zrínyitől származik (A vadász elnyugszik . . .), poétikai terminológiával szólva annak imitatioja. Ennek pontos parodiája aztán Mopsus második betétje:

Métely junak, dér virágnak,
Horog halnak, tör madárnak,
Darázs méhnek, aszal rétnek:
Pán haragja vége, fogyta életemnek.

Thymfű juhna, nap virágnak,
Friss viz halnak, társ madárnak,
Fü-kert méhnek, eső rétnek:
A kegyes és jó Pán élte életemnek.

Az Amade–Faludi-féle változat, vagyis a parodia felelő énekké vagy „ellendallá” alakult formája könnyen hozzáférhető források bizonyossága szerint a divatickek gyorsaságával hatolt be a kéziratos énekeskönyvek világába. Ellendalként függ össze a *szíveket újító bokréta* 24. sz. darabja, csak nem olyan pontosan, mint Faludi *Kiszttö és Felelő éneke*; szövegszerűen és terjedelmileg sem pontos készítés és válasz a 44. és a 62. ének, az idézett *Bucsuzó élethez* hasonló az itteni 73., a „Szüzek, ifjak sirjatok” szokásos továbbköltése a 91. számú.⁸⁴ Mint Varga Imre volt szíves figyelmeztetni, ugyanez a Faludi-vers belekerült egy XVIII. századi pálos vígjátékba, csak éppen vénlány-csúfoló formában, meglehetősen szabadon átdolgozva és egy versszakkal terjedelmesebben, s ugyanebben a funkcióban, ugyanennyi strófával olvasható a Kisfaludy-Társaságnak 1844–1846-ban beküldött népköltészeti anyagban.⁸⁵ Különös, hogy a verset Amade-nak tulajdonították, de érthető is: mind ő, mind Faludi új daltípust honosított meg.

A két szöveg azonban nem szoros értelemben vehető parodia. A kéziratos énekeskönyvekbe került textusok ugyanis a XVIII. századi magyar nyelvű verselésnek ama régiójába kerültek, amely jóval alacsonyabb szinten állt, mint Amade és Faludi akkoriban legmagasabb nívót képviselő költészete. Nem tagadható azonban, hogy ennek egész formakincsében, valamint az „új módi” kezelésében és az elvilágiasodás tekintetében lényeges változás ment végbe. Nagyon valószínű, hogy az átalakulás ama fázisát képviselik, amely közvetlen előzménye a magyarországi — latin és a magyar nyelvű — parodia Pálóczi Horváth Ádámnál terminológiaiilag megfigyelhető elhalásának.

A dunántúli költő énekszövegek minősítésére használta a „travesztált” jelzőt. Travesztált a *Rákóczi-nóta*, ha átírta azt (13. sz.), ha németek elleni verset franciákra szerkesztett át (12. sz.), ha egy népi eredetű gúnydalt (*Egybegyültek, egybegyültek a miskolci lányok*) az 1790-i, majd az 1812-i országgyűlésre írt át (258. sz.), az Esterházy Ferenc írott disztichonnal párhuzamosítható az a két sor, amelyet egy közismert népies dalhoz írt a szerző (370. sz.), latin–magyar fordítást jelentő parodiának értelmezhető két további verse (341., 343. sz.).⁸⁶

Még egy nagyon késői, a XVIII. századi gyakorlatra emlékeztető verset kell végül megemlítenem, Petőfitől a *Kutyák dalát* és a *Farkasok dalát*, amely azonban címe ellenére sem dalszöveg már, hanem szövegves. Tárgya, mint közismert, már Heltai meséjében megtalálható magyarul, formája szerint az Amade–Faludi-féle dalokra és ellendalokra emlékeztet halványan, mert azonos ugyan a két költemény első strófája és az egész terjedelme is, de a két szöveg különösen nem a nyelvi átírás viszonyá-

⁸⁴ *Szíveket újító bokréta. XVIII. századbeli dalgyűjtemény.* Kiad. VERSÉNYI György. Bp. 1914.

⁸⁵ *Régi magyar vígjátékok.* Kiad. DÖMÖTÖR Tekla. Bp. 1954. — *Magyar drámairók. XVI–XVIII. sz.* Kiad. NAGY Péter. Bp. 1981. 703–704.

⁸⁶ Lásd a 15. jegyzetet.

ban áll egymással.⁸⁷ Lehet, hogy a régi parodia története ebben a korban zárul a magyar irodalomban,⁸⁸ bár nyilvánvaló, hogy egy-egy vers megváltoztatott értelmű teljes átköltésére ugyanazon életművön belül kell még példának lennie.

Andor Tarnai

LA PARODIE EN HONGRIE DU XVIe AU XVIIIe SIÈCLES

Après la vue poético-historique de la notion, l'auteur de l'article traite les parodies écrites par les Hongrois en distinguant trois périodes. L'écrivain de la première parodie qui a été connue en Hongrie à l'époque de la fin de la Renaissance, était Sebastianus Ambrosius (Lam): il était pasteur luthérien à Késmárk et il s'était lié avec la famille Thököly; il écrivait aussi des poésies allemandes. La deuxième période de l'essor de la parodie arrive dans les années 1670. La personnalité la plus éminente du cercle des poètes luthériens était Daniel Klesch, les plus importants centres se trouvaient dans les comitats Szepes et Sopron. Écrire des parodies était conforme aux modes de l'époque de l'arrière-baroque. La parodie s'est mêlée aux travestissements de ce temps: les écrivains ont écrit le contresens de leurs propres poésies et non celui des auteurs classiques.

En Hongrie, comme ailleurs aussi, il n'existait pas uniquement la parodie latine-latine mais on a nommé parodie la traduction des poésies (des psaumes) hongroises en latin aussi. C'était très à la mode dans les milieux calvinistes où la parodie, comme une tradition poético-historique, était basée sur l'Encyclopédie de Heinrich Alsted. La disparition totale de la parodie et son apparition dans la poésie estudiantine pourrait être datée au début du XIXe siècle.

⁸⁷ *Petőfi Sándor költeményei* II. Bp. 1951. 140–141.

⁸⁸ *Petőfi adattár* I. S. a. r. KISS József. Bp. 1987. 129–132; Pákh Albert parodiája Garay János *Kont* c. versére.